

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

Державний біотехнологічний університет

**Факультет менеджменту,
адміністрування та права**

Кафедра педагогіки та психології

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІКА»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

*спеціальність 015 «Професійна освіта»
(015.37 Аграрне виробництво, переробка
сільськогосподарської продукції та харчові технології)
форми навчання денна та заочна*

Харків, 2022

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІКА»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

спеціальність *015 «Професійна освіта»*
(015.37 Аграрне виробництво, переробка
сільськогосподарської продукції та харчові технології)
форми навчання *денна та заочна*

**Затверджено
рішенням Науково-методичної
ради факультету
МАП ДБТУ
Протокол № 2
від 23.02.2022р**

Харків 2022

УДК 159:9

Професійна педагогіка: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології), денної та заочної форми навчання; упоряд. Є.Л. Скворчевська – Харків: ДБТУ, 2022. – 187 с.

В лекціях розглядаються загальне уявлення про професійну педагогіку як науку. Професійна діяльність і особистість педагога. Учитель як суб'єкт педагогічної діяльності. Лекції призначені для студентів, що навчаються за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології).

Відповідальний за випуск: к.псих.н., доцент Скворчевська Є.Л.

Схвалено і рекомендовано до друку науково-методичною радою факультету менеджменту, адміністрування та права ДБТУ (протокол №2 від 23.02.2022)

© Є.Л. Скворчевська Є.Л.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІКА»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
спеціальності *015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне*
виробництво, переробка сільськогосподарської продукції
та харчові технології),
денної та заочної форми навчання.
Упорядник

Скворчевська Є.Л.

ЗМІСТ

Модуль 1. Загальне уявлення про професійну педагогіку як наукову дисципліну.....	6
Змістовний модуль 1. Теоретичні основи формування змісту професійної педагогіки.....	6
ЛЕКЦІЯ 1. Професійна педагогіка – наука і навчальний предмет	6
ЛЕКЦІЯ 2. Системний підхід до формування основ професійної освіти.....	17
ЛЕКЦІЯ 3. Система професійної освіти України....	41
ЛЕКЦІЯ 4. Теоретичні основи і практика підготовки кваліфікованих робітників.....	55
ЛЕКЦІЯ 5. Дидактика професійного навчання.....	68
ЛЕКЦІЯ 6. Загальна характеристика процесу професійного навчання.....	89
Змістовний модуль 2. Особливості професійного навчання майбутніх педагогів....	118
ЛЕКЦІЯ 7. Процес професійного навчання.....	118
ЛЕКЦІЯ 8. Контроль знань, умінь, навичок учнів.....	132
ЛЕКЦІЯ 9. Особливості організації виховної роботи.....	143
ЛЕКЦІЯ 10. Виховна робота педагога в навчальній групі.....	154
ЛЕКЦІЯ 11. Психологічні основи професійного становлення.....	167
ЛЕКЦІЯ 12. Професіоналізм особистості педагога.....	179

*Модуль 1. Загальне уявлення про професійну педагогіку для наукову дисципліну
Змістовний модуль 1. Теоретичні основи формування змісту професійної педагогіки
Тема 1. Професійна педагогіка – наука і навчальний предмет*

ПЛАН

1. Роль і місце професійної педагогіки в системі наук про людину.
2. Основні категорії професійної педагогіки.

1. Роль і місце професійної педагогіки в системі наук про людину

Розвиток сучасної науки характеризується, процесами диференціації й інтеграції.

Диференціація науки виражається в тому, що розділи вже існуючих наук стають самостійними науками, а на стику декількох наук з'являються нові.

Для процесу інтеграції науки характерно насамперед більш глибоке проникнення в сутність явищ і пошуки загальних закономірностей для різних галузей наукового знання, а також широке використання універсальних для декількох наук методів і засобів наукового дослідження.

Ці процеси характерні і для педагогічної науки. Зокрема, процес диференціації педагогіки призвів до виникнення таких її галузей як:

- дошкільна педагогіка;
- педагогіка молодшого шкільного віку;
- педагогіка загальноосвітньої школи;
- професійна педагогіка (педагогіка професійної школи);
- школознавство (управління освітою і навчально-виховними закладами).

Професійна педагогіка як галузь педагогічної науки

Професійна педагогіка – це галузь педагогічної науки, що вивчає закономірності навчання людини професії і формування професійно важливих і соціально значимих якостей особистості працівника.

Професійна педагогіка *підрозділяється на:*

- педагогіку профтехосвіти (займається питаннями навчання і виховання в умовах ПТУ, ВПУ, професійних ліцеїв);
- педагогіку вищої школи закладів освіти I-II рівня акредитації (займається питаннями навчання і виховання в умовах технікумів, коледжів);
- педагогіку вищої школи закладів освіти III-IV рівня акредитації (займається питаннями

навчання і виховання в умовах інститутів, університетів, академій).

Профпедагогіка не могла розвиватися в рамках загальної педагогіки, обмеженої рамками загальноосвітньої школи. Її становлення пов'язане з розвитком професійно-технічної і вищої школи, науки, техніки, економіки, виробництва.

Складовими частинами наукового фундаменту профпедагогіки є:

- загальна педагогіка;
- загальна і педагогічна психологія;
- інженерна психологія;
- психологія праці;
- фізіологія праці;
- акмеологія (наука про досягнення вершин професійної майстерності).

Крім цього, профпедагогіка спирається на відповідні технічні й економічні науки.

Об'єкт професійної педагогіки – особистість у її розвитку та самовдосконаленні.

Предметом вивчення професійної педагогіки є:

1. Цілі і

специфічні особливості виховання в умовах професійної школи, зв'язку і залежності між загальними і специфічними методами виховання в цих умовах, особливості

формування наукового світогляду в учнів і студентів.

2. Зміст професійної освіти, що визначається соціальним замовленням і змінюється відповідно до суспільного і науково-технічного прогресу.

3. Особливості засвоєння науково-технічних знань, формування практичних умінь і професійних навичок, а також способів професійної діяльності, розвитку професійно важливих якостей і властивостей особистості.

4. Основи управління навчально-виховним процесом в умовах професійного навчального закладу.

2. *Основні категорії професійної педагогіки*

До основних категорій професійної педагогіки відносяться: професійна освіта, професійне навчання і професійне виховання.

1) Професійна освіта - це процес, продукт і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних для кваліфікованої діяльності в рамках тієї чи іншої професії, а також правил і норм поведінки, прийнятих у певному професійному середовищі.

2) Професійне навчання - це спільна діяльність інженера-педагога і учня по засвоєнню учнем системи науково-технічних

знань за професією, а також умінь і навичок рішення типових професійних задач.

3) Професійне виховання - це спільна діяльність інженера-педагога і учня по засвоєнню учнем правил і норм поведінки, прийнятих у певному професійному середовищі, а також формуванню в нього професійно важливих і соціально значимих якостей особистості.

Роль особистісних якостей учителя в педагогічній діяльності

Усі особистісні якості педагога тісно взаємопов'язані і однаково важливі. Проте провідна роль належить світогляду і спрямованості особистості, мотивам, що визначають її поведінку і діяльність. Ідеться про соціально-моральну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість педагога.

Соціально-моральна спрямованість. У діяльності вчителя ідейна переконаність визначає його соціально-моральну спрямованість, що виражається у соціальних потребах, моральних і ціннісних орієнтаціях, почутті суспільного обов'язку і громадянської відповідальності.

Професійно-педагогічна спрямованість. Навколо неї компонуються основні професійно значущі якості особистості педагога: інтерес до

професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили.

Інтерес до професії вчителя. Відображається він у позитивному емоційному ставленні до дітей, їхніх батьків, педагогічної діяльності загалом, конкретних її видів, у прагненні оволодіти педагогічними знаннями і вміннями.

Педагогічне покликання. На відміну від педагогічного інтересу, який може бути і споглядальним, означає схильність, що випливає із усвідомлення здатності до педагогічної справи. Основою педагогічного покликання є любов до дітей. Любов до дитини - це, за словами В. Сухомлинського, «плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини - це все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору». Ідеться про мудру, добру, вимогливу любов, що вчить жити. Ця основоположна якість є передумовою самовдосконалення, цілеспрямованого саморозвитку, багатьох професійно значущих якостей, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість учителя.

Педагогічні нахили. Це стійкі бажання і прагнення присвятити себе педагогічній діяльності. Не може бути хорошим учителем

той, хто байдуже ставиться до своєї роботи. Діти безпомилково визначають учителів, які не люблять їх і педагогічної діяльності загалом.

Серед найважливіших якостей – *педагогічний обов'язок і відповідальність*. Керуючись ними, вчитель завжди поспішає надати допомогу всім, хто її потребує. Він вимогливий до себе, дотримується своєрідного кодексу педагогічної моралі, професійної честі. Вищим виявом педагогічного обов'язку є самовідданість учителя.

Якості особистості, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість, формують *авторитет учителя* – визнання учнями його інтелектуальної, моральної сили і переваги. Авторитетний педагог повинен бути ерудованим, справедливим, толерантним, принциповим, людяним, з високим почуттям відповідальності. Не менш істотне значення мають його вміння гідно поводитися, бадьорість і життєрадісність, внутрішня зібраність, стриманість, привітність, привабливість не лише почуттєва й інтелектуальна, а й зовнішня.

Пізнавальна спрямованість. У її основі – духовні потреби та інтереси. Одним із виявів духовних і культурних потреб педагога є потреба у знаннях. Чи не найважливіший чинник пізнавального інтересу – любов до свого предмета. Л. Толстой зазначав, що коли «хочеш

наукою виховати учня, люби свою науку і знай її, і учні полюблять тебе, і ти виховаєш їх; але якщо ти сам не любиш її, то, скільки б ти не змушував учити, наука не справить виховного впливу». Сучасний учитель має добре орієнтуватися у різних галузях науки, яку він викладає, ознайомлюватися з новими дослідженнями, відкриттями і гіпотезами, бачити близькі і далекі перспективи науки, володіти культурою науково-педагогічного мислення.

Особистість учителя як фахівця характеризується такими якостями: професіоналізм, педагогічна культура, педагогічна майстерність, професійно-педагогічна компетентність, педагогічні здібності, професійно-педагогічний потенціал, педагогічна техніка, педагогічна творчість.

Професіоналізм – це інтегрована якість особистості вчителя, результат його творчої педагогічної діяльності, здатність продуктивно, грамотно розв'язувати соціальні, професійні та особистісні завдання.

Педагогічна культура. Вона є вищим виявом професіоналізму вчителя і охоплює такі компоненти: наукову ерудицію; загальну культуру; педагогічне мислення; педагогічну етику; культуру мовлення; культуру спілкування; духовне багатство; культуру

професійного здоров'я; наукову організацію праці; прагнення до самовдосконалення тощо.

Педагогічна майстерність. Це синтез наукових знань, умінь і навичок, методичного мистецтва і особистісних якостей педагога. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його високій загальній культурі та педагогічному досвіді. Вона є результатом багаторічного педагогічного досвіду і творчого саморозвитку.

Важливим елементом педагогічної майстерності є *гуманістична спрямованість діяльності*, яка полягає в зорієнтованості педагога на особистість іншої людини, утвердженні словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки, стосунків.

Професійно-педагогічна компетентність. Вона передбачає глибокі професійні знання, навички та вміння, професіоналізм у галузі педагогіки та психології, досконале володіння методикою здійснення навчально-виховного впливу.

Спеціально-педагогічна компетентність учителя стосується рівня його підготовки в галузі науки, що акумулюється в навчальному предметі і охоплює наукові знання, вміння, навички та їх практичне застосування.

Методична компетентність учителя полягає в оволодінні засобами, шляхами, формами, методами педагогічних впливів і продуктивному їх використанні.

Аутопсихологічна компетентність співвідноситься з розвитком самосвідомості вчителя і полягає у розумінні сильних та слабких сторін власної особистості, знанні шляхів, засобів професійного самовдосконалення для підвищення якості своєї праці.

Педагогічні здібності. Це сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю та її ефективного здійснення.

Від рівня володіння здібностями залежить ефективність діяльності вчителя. З огляду на *спрямованість діяльності виокремлюють:*

1) *дидактичні здібності* – становлять основу вмінь дохідливо, цікаво, чітко і зрозуміло викладати учням навчальний матеріал;

2) *організаторські здібності* – вміння організувати учнів, захопити їх різними видами суспільно корисної діяльності, створити колектив і зробити його інструментом формування особистості;

3) *комунікативні здібності* – здібності, які сприяють налагодженню оптимальних

стосунків з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі;

4) *експресивні здібності* – здатність до зовнішнього вираження емоцій (мімікою, інтонацією), сприяють розвитку правильної артикуляції, дикції, усного мовлення;

5) *перцептивні здібності* – уміння проникати у внутрішній світ дитини, розуміти іншого суб'єкта педагогічного впливу без вербальної (словесної) інформації;

6) *сугестивні здібності* – здатність емоційно впливати на особистість переважно прийомами навіювання;

7) *науково-пізнавальні здібності* – здібності до оволодіння інформацією, знаннями з певної галузі науки, що допомагають вільно орієнтуватись у навчальному матеріалі;

8) *емоційну стійкість* – здатність контролювати себе, володіти ситуацією;

9) *спостережливість* – полягає не лише в умінні бачити, чути, а й у наявності інтересу до того, на що спрямовано увагу; уміння передбачати перебіг педагогічного процесу;

10) *педагогічний оптимізм* – оптимістичне прогнозування, опора на позитивне у становленні особистості.

Тема 2. Системний підхід до формування основ професійної освіти

ПЛАН

1. Кібернетична теорія в професійній педагогіці.
2. Структурні компоненти педагогічної системи.

1. Кібернетична теорія в професійній педагогіці

Кібернетика вивчає загальні закономірності процесів управління і побудови керуючих органів різних за своєю природою систем.

Загальною властивістю біологічних, соціальних і автоматичних систем, що відрізняють їх від всіх інших матеріальних утворень, є властивість доцільно взаємодіяти з навколишнім середовищем. Воно визначається особливою побудовою цих систем, а саме наявністю в них керуючих органів, що з метою управління здійснюють сприйняття, перетворення, збереження і передачу інформації.

Процеси управління дуже специфічні. Їх закономірності не можна звести ні до біологічних, ні до соціальних, ні до технічних. Основні поняття кібернетики не є похідними

(видовими) відносно фундаментальних понять інших наук, а рівноцінними їм.

Таким чином, кібернетика має інтегральне значення стосовно таких фундаментальних наук, як біологія, суспільствознавство і комплекс технічних наук, тому що інформаційні закономірності процесів управління, досліджувані кібернетикою, є загальними для галузей дійсності, досліджуваних цими науками. Це дозволяє стверджувати, що знання основних положень кібернетики є важливим компонентом наукового світогляду людини взагалі і професіонала зокрема.

Величезне значення має кібернетика для розуміння процесів управління в техніці, для вивчення принципів дії і будови автоматів, розуміння сутності автоматизації праці людини. Вивчення кібернетики дозволяє отримати відповідь на одне з найбільш важливих у світоглядному відношенні питань у цій області: які можливості автоматів, що можна і що не можна автоматизувати.

Велике значення кібернетики і для вивчення біологічних систем, розуміння суті їхньої відмінності від інших матеріальних утворень, розуміння процесів взаємодії живого організму з навколишнім середовищем, управління, а також передачі, перетворення і збереження інформації в живій природі.

Вивчення кібернетики відкриває нові, не використані ще можливості для формування уявлень про роль процесів управління в суспільних системах, про діалектику розвитку суспільства. Не є виключенням у цьому відношенні і вся освітня система, так само як і її складова частина - система професійної освіти.

Таким чином, кібернетика сприяє формуванню уявлень:

- про єдність світу;
- про єдину природу інформаційних зв'язків, властивим системам різної природи;
- про спільність побудови керуючих органів усіх доцільно діючих систем.

При кібернетичному моделюванні для опису досліджуваних явищ (живий організм, мозок, суспільство, мова) ми використовуємо функціональну модель, побудовану для якихось інших типів явищ (наприклад, автоматичних пристроїв), що мають подібність з досліджуваними.

Такий метод, призначений спеціально для кількісного дослідження складних процесів і систем, створений у 40-х роках ХХ століття і є по своїй суті кібернетичним, отримав назву методу функціональних аналогій.

Кібернетика бачить цю спільність у тому, що всі перераховані об'єкти є складними динамічними системами, що підтримують своє

існування і властивості всупереч заважаючим і руйнуючим впливам, що обрушуються на них ззовні і зсередини. Вони досягають цього, перебудовуючись відповідним чином чи відповідаючи на зовнішні впливи відповідними компенсуючими реакціями.

Якщо зовні охарактеризувати поведінку всіх цих систем, можна сказати, що вона носить доцільний характер і спрямована на досягнення певної об'єктивної мети - пристосування системи до умов навколишнього середовища і відповідного перетворення цього середовища.

Усі процеси такого роду кібернетика називає автоматичними, а механізм, за допомогою якого здійснюється автоматичний процес - управлінням.

Виходячи з функціональних аналогій, зіставимо, які конкретні органи і функції збігаються в автомата й у людини.

З таблиці видно аналогія загального призначення відповідних функцій у двох розглянутих самодіючих систем. Одночасно з її видно і корінне розходження тих органів і фізичних процесів, за допомогою яких здійснюються аналогічні функції в машини й у людини. Отже кібернетичні аналоги є тільки функціональними, тобто вони свідчать про однакове призначення досліджуваних дій, але ні в якому разі не свідчать про подібність

матеріальних процесів чи органів механізмів, за допомогою яких ці дії здійснюються.

Автоматичний регулятор		Людина	
функції	органи	функції	органи
Збір інформації	Датчики (термометри, манометри, амперметри і т.д.)	Сенсорні (відчуття)	Рецептори (очі, вуха і т.д.)
Передача інформації	Канали зв'язку (проводи, важелі і т.д.)	Нервові	Нервова система
Збереження інформації	Запам'ятовуючі пристрої (зовнішні і внутрішні запам'ятовуючі пристрої на різних носіях в ЕОМ, верстатів і з ЧПК і т.п.)	Запам'ятовування (пам'ять: оперативна і довгострокова; зорова, слухова, рухова і т.п.)	Головний і спинний мозок
Переробка інформації	Програмно-перетворюючі пристрої	Інтелектуальні (осмислювання, вибір,	Головний і спинний

ї	(регулятор, обчислювальна машина і т.п.)	прийняття рішень і т.д.)	мозок
Реакції на керуючі впливи	Виконавчі органи (важелі, мотори, клапани і т.п.)	Моторні (реакції, руху, дії і т.п.)	Руки, ноги (м'язи)

Оскільки, основними для кібернетики є такі поняття як система, управління й інформація зупинимося на них докладніше і розглянемо їх стосовно до сфери освіти.

Поняття про педагогічну систему, умови її функціонування

Педагогічна система (ПС) - це безліч взаємозалежних структурних і функціональних компонентів, взаємодія яких допомагає досягненню єдиної для них усіх мети - мети навчання і виховання підростаючого покоління і дорослих людей.

Умовами створення і функціонування педагогічних систем є:

1. Педагогічні системи створюються лише там і тоді, де і коли в наявності усвідомлена потреба суспільства в вихованні чи навчанні, підготовці певних категорій людей (дітей,

підлітків, дорослих). Іншими словами, ПС створюються тільки тоді, коли є мета дати певній категорії людей ту чи іншу освіту.

2. Педагогічна система виникає тільки тоді, коли в суспільстві накопичена певна освітня інформація, що повинна стати предметом засвоєння тими чи іншими людьми.

3. Педагогічна система може виникнути тільки тоді, коли знайдені способи досягнення мети, тобто знайдені засоби, методи і форми педагогічного впливу (способи педагогічної комунікації) на даний контингент учнів, що дозволяють у відношенні їх реалізувати цілі, що стоять перед даною педагогічною системою.

4. Будь-яка педагогічна система може виникнути як така лише при наявності певного контингенту людей, що випробують потребу у певній підготовці, освіті чи вихованні. Тобто, для створення, ПС повинні бути в наявності ті люди, що згодом стануть учнями.

5. Педагогічна система як така може виникнути лише в тому випадку, якщо є педагоги, що відповідають цілям системи, що володіють певною інформацією, засобами комунікації, що володіють психологічними знаннями про об'єкт педагогічного впливу.

2. Структурні компоненти педагогічної системи

Структурні компоненти – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких утворює факт їхньої наявності і відрізняє від всіх інших (непедагогічних) систем. В. педагогічній системі (виходячи з вищезгаданих умов) такими компонентами є: мета, навчальна інформація, способи педагогічної комунікації, учень, педагог.

Педагогічні системи в залежності від основ *класифікації* є:

- реальними - за своїм походженням;
- соціальними - за субстанціональною ознакою;
- складними - за рівнем складності;
- відкритими - за характером взаємодії з зовнішнім середовищем;
- динамічними - за ознакою мінливості;
- можливісними – за способом детермінації;
- цілеспрямованими - за наявністю цілей;
- самокерованими - за ознакою керованості.

Профтехучилище як педагогічна система

Професійно-технічне училище - це навчальний заклад системи професійної освіти, в якому здійснюється навчання і виховання майбутніх кваліфікованих робітників.

ПТУ має всі ознаки педагогічної системи. Структурними компонентами профтехучилища як педагогічної системи є:

Мета - забезпечення одержання громадянами робочої професії, спеціальності заданого рівня відповідно до їхнього покликання, інтересами, здібностями, а також перепідготовки і підвищення їхньої професійної кваліфікації.

Освітня інформація, що підлягає передачі учнем це - науково-технічні знання, практичні уміння і професійні навички по певній робочій професії, спеціальності, а також правила і норми поведінки в професійно-соціальному середовищі.

Способи педагогічної комунікації в процесі професійного навчання і виховання є тими засобами, методами і формами впливу на учнів, що забезпечують досягнення шуканої мети, тобто одержання професійної освіти. Способи педагогічної комунікації підрозділяються на способи навчання і способи виховання (у площині «діяльність»), а також засобу вербального і невербального спілкування (у площині «спілкування»).

До засобів навчання в ПТУ, крім засобів навчання, використовуваних у загальноосвітній школі, відносяться також: навчальне устаткування (машини, механізми, інструменти,

пристосування, прилади і т.д.); натуральні наочні приладдя - устаткування, прилади, інструменти, матеріали, зразки і т.д.; такі технічні засоби навчання як тренажери. Варто також звернути увагу на те, що робочий інструмент в умовах виробництва є знаряддям праці, а в умовах професійного навчання - засобом навчання.

Учні (слухачі) ПТУ - це молоді люди, що бажають опанувати ту чи іншу робочу професію, мають загальну освіту на рівні основної (9 класів) чи повної середньої школи (11 класів). При цьому термін навчання професії на рівні основної загальноосвітньої школи - 3 роки, на рівні повної загальноосвітньої школи - від 1 до 1,5 років.

Педагог в ПТУ - це інженерно-педагогічний працівник, що володіє знаннями, уміннями і навичками в предметній галузі, тобто в галузі професії, по який він здійснює підготовку, а також в галузі теорії і практики професійного навчання і професійного виховання.

*Теорія управління в професійній освіті.
Загальні положення теорії управління*

Будь-який процес навчання і виховання можна розглядати як процес управління розвитком особистості, в результаті якого в структурі особистості з'являється

новоутворення - збільшення знань, умінь і навичок, а також суспільно-історичного досвіду, вираженого у вигляді правил і норм поведінки.

У педагогіці управління розглядається не як безпосередній авторитарний вплив на учня чи студента, а як процес створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості як загального і професійного.

Для ознайомлення з загальними положеннями теорії управління необхідно насамперед визначити значення таких понять, як:

- управління;
- керівництво;
- функції управління;

В існуючій теорії управління розглядається як процес прийняття і реалізації управлінських рішень і як інформаційний процес, тобто процес руху інформації з прямих і зворотних зв'язків у процесі управління.

Управління можливе лише при наявності двох взаємодіючих один з одним систем - керованої і керуючої, сукупність яких являє собою самокеровану систему. Тільки таким, самокерованим системам властива здатність доцільно взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Дотепер немає єдиної думки щодо трактування поняття «управління». Найбільш

раціональним підходом у визначенні такої категорії як управління, на наш погляд, варто вважати системний підхід, тому що управляти можна тільки системою. Тому надалі будемо користатися наступним визначенням.

Управління – це вплив керуючої системи на керовану для її найбільш ефективного функціонування, спрямованого на досягнення певної мети.

Основу управління складають інформаційні процеси, тому що керуюче вплив виробляється в результаті сприйняття і перетворення інформації про стан зовнішнього середовища і стан керованої системи. При цьому, у спрощеному виді під інформацією ми будемо розуміти зведення про стан деякого об'єкта.

Наявність управління в системі дозволяє віднести таку систему до доцільно діючих систем, тобто до систем, у яких здійснюється одержання, перетворення, збереження і передача інформації.

Наступним поняттям, що іноді ототожнюють з поняттям «управління», є поняття «керівництво».

У наших подальших міркуваннях ми будемо дотримувати тієї точки зору, що керівництво - поняття більш широке, ніж управління, тому що воно припускає:

- 1) постановку чи мети системи цілей;
- 2) конкретизацію задач у залежності від змісту й основних напрямків роботи;
- 3) розробку спеціальних функцій.

Управління ж є адміністративною функцією керівництва і припускає реалізацію загальних функцій управління в будь-якому спеціальному виді, управлінській діяльності.

Можна також затверджувати, що управління має об'єктивний характер, а керівництво, що здійснюється як правило однією людиною (рідше групою людей), носить суб'єктивний характер. Отже:

Керівництво – це вплив на самокеровану систему на основі суб'єктивного цілепокладання, що припускає розробку спеціальних функцій і конкретизацію задач по функціонуванню системи в інтересах досягнення заданої суб'єктом мети (системи цілей).

Функції управління і їхня реалізація в педагогічному процесі професійної школи.

Функції управління - особливий вид управлінської діяльності, певний поділ праці і спеціалізація в сфері управління. Сукупність функцій управління утворює зміст управлінського процесу.

В даний час розрізняють наступні функції управління:

- планування;
- організація;
- регулювання;
- контроль;
- облік;
- аналіз.

Розглянемо детальніше функції управління:

Планування - це постановка задач, рішення яких приведе до досягнення поставлених цілей. Планування охоплює діяльність системи в перспективі, що таке діяльність і детальне програмування.

Організація - це створення певних взаємозв'язків між елементами системи, а також створення умов для приведення в дію управлінського рішення. Вона спрямована на упорядкування процесу управління.

Регулювання - це усунення диспропорцій між окремими частинами системи і встановлення гармонії між ними, а також установлення співвідносності цих пропорцій. Воно здійснюється на основі контролю у випадку одержання інформації про наявні диспропорції. Саме в регулюванні повинен реалізовувати себе принцип «головної ланки» для того, щоб вчасно врахувати і знати, де зосередити свої головні сили й увага.

Регулювання спрямоване на оперативний дозвіл усіх проблем, що виникають у процесі роботи.

Контроль - це перевірка відповідності реального ходу процесу прийнятим планам, нормам, інструкціям і рішенням. Контроль - основний спосіб організації зворотного зв'язку, тобто засіб одержання інформації, на основі якої здійснюється процес керування. Контроль розглядається не як констатація тих чи інших фактів, а як спосіб розкриття причин існуючих недоліків і вироблення заходів для їхнього усунення. Неконтрольований процес - це процес некерованийий.

Облік - це кількісна і якісна зафіксована оцінка досягнутих у процесі керування результатів. Він дозволяє наочно бачити ефективність застосовуваних мір. Облік не відокремлений від контролю, однак не тотожний йому.

Аналіз - об'єктивна оцінка результатів і ефективності функціонування окремих елементів системи і вироблення рекомендацій з удосконалення управління. Кожен управлінський цикл закінчується аналізом, а якщо врахувати циклічність процесу і його відносну замкнутість, то, отже, і починається ним.

Використовуючи метод функціональних аналогій у відношенні процесів управління й

освіти, можна в такий спосіб визначити їхню функціональну подібність.

Функція управління	Відображення змісту функцій управління в процесі навчання
Планування	Постановка цілей: дидактичної, виховної, розвиваючої. Складання плану заняття. Добір змісту навчання і підготовка конспекту. Підбір дидактичних засобів, адекватних цілям заняття.
Організація	Підготовка дидактичних засобів на заняття. Перевірка і приведення в стан готовності навчального і демонстративного устаткування. Проведення організаційних заходів: взаємне вітання студентів і викладача, фіксування явки на заняття, повідомлення цілей, плану і порядку проведення заняття.
Регулювання	Зміна методів і темпу навчання при невідповідності реального ходу процесу навчання плану.
Контроль	Письмове й усне бліцопитування для актуалізації раніше виученого матеріалу.

	Тестування, написання контрольних робіт, проведення колоквиумів. Проведення тематичних заліків і заліків усних і письмових. Проведення підсумкових за курсом і державними іспитами.
Облік	Виставляння оцінок, отриманих при контролі знань, умінь і навичок у журнал, заліковку.
Аналіз	Оцінка відповідності проведеного заняття раніше розробленому плану. Зіставлення результатів контролю засвоєння ЗУН заздалегідь запланованому обсягу. Оцінка впливу застосованих методів і засобів навчання, а також форм і методів контролю на повноту і міцність засвоєння ЗУН.

При цьому функції управління мають подвійне входження в процес навчання:

- як етапи заняття;
- як наскрізні компоненти заняття, реалізовані на кожному його етапі.

Стислий історичний огляд організації діяльності систем професійного навчання, їх переваги та недоліки

В дидактиці професійного навчання розрізняють предметну, операційну, операційно-поточну, операційно-предметну, операційно-комплексну, моторно-тренувальну та проблемно-аналітичну. Кожній системі професійного навчання притаманні свої виробничі, педагогічні, психологічні і фізіологічні особливості формування навичок і умінь в учнів на окремих періодах навчання. Будь-яка система професійного навчання повинна мати зміст, певну структуру, зв'язок між структурними елементами, який обумовлює їх цілісність. Головне в системі професійного навчання – це забезпечення єдності наступних компонентів: змісту теоретичного і виробничого навчання; навчально-матеріальної бази і умов навчання; діяльності інженера-педагога або майстра виробничого навчання; діяльності учня.

Розглянемо системи професійного навчання в хронологічному порядку їх виникнення:

Предметна система – виникла в умовах ремісничого виробництва, коли навчання проводилося у формі індивідуального учнівства. В основу навчання була покладена ідея послідовного формування умінь і навичок

виготовлення окремих деталей певного завершеного виробу. Учні набувають умінь і навичок одночасно з кількох операцій, які входять до змісту конкретної професії.

Переваги	Недоліки
<p>- відкрились можливості раннього включення учнів у продуктивну діяльність;</p> <p>- учні наочно бачили конкретні результати своєї праці, що сприяло виникненню пізнавального інтересу до оволодіння конкретною професією</p>	<p>- ігнорувалися раціональні вимоги до наступності, систематичності (формування виробничих операцій, перехід від однієї операції до наступної визначалися не поступовим ускладненням змісту виробничого навчання, а особливостями технологічного процесу виготовлення даного виробу)</p>

Операційна система – була вперше запропонована в 60-70-х роках XIX ст. в майстернях МВТУ (сьогодні МДТУ ім. М.Г. Баумана). Суть цієї системи полягає у послідовному оволодінні прийомами виконання окремих операцій, не пов’язаних між собою в межах єдиного технологічного процесу,

фактично незалежних від виду продукції, що вироблятиметься.

Переваги	Недоліки
- дає змогу оволодіти операціями, які потрібно сформулювати, засвоїти у потрібній послідовності відповідно до вимоги поступового зростання складності виконання;	- об'єкти вправ з професійної підготовки часто не відповідають реальним об'єктам, відверто штучний, учнівський їх характер;
- зростання систематичності навчання;	- значний інтервал між засвоєнням окремих умінь і часом їх використання у виробничій практиці
- полегшується контроль роботи учнів	

Операційно-предметна система – формування певних дій відбувається у процесі виготовлення окремих виробів, складність яких постійно зростає. Скажімо, перший виріб виготовляється на базі 5-6 нескладних операцій, наступний – такої ж кількості операцій, але більш складних та ін.

Переваги	Недоліки
- учні бачили	- процес

результати своєї праці, що викликало в них інтерес до роботи, яка виконувалась	виготовлення виробів практично здійснювався за шаблоном; - учні не могли виконувати операції на потрібному рівні якості, оскільки в процесі навчання не приділялося потрібної уваги вправам для формування окремих умінь і навичок
--	---

Операційно-поточна система – учень виконує одну операцію, а потім передає деталь на сусіднє робоче місце. Далі він отримує нову деталь, повторює ту ж саму операцію. Щоб засвоїти нову операцію, учень повинен зайняти сусіднє робоче місце на лінії. Послідовність операцій і становить зміст технологічного процесу.

Переваги	Недоліки
- підвищення продуктивності праці досягається лише за умови тривалого виконання кожної	- складність організації послідовного переходу учнів з одного робочого місця на

операцій на кожному робочому місці і випуску стабільної продукції	інше; - зниження якості продукції при зміні умов роботи
--	--

Операційно-комплексна система – протягом першого етапу навчання з будь-якої професії учні послідовно вивчають потрібні операції, а далі вони виконують комплексні роботи, які містять раніше сформовані операції. При виконанні комплексних робіт можна досягнути подвійної мети: по-перше, вдосконалити вміння виконувати операції, по-друге, набути умінь виконувати на базі кількох операцій комплексну роботу, яка відповідає даному технологічному процесу. Зміст окремих комплексних робіт у процесі навчання поступово ускладнюється.

Переваги	Недоліки
- комплексну роботу можна проводити у процесі реальної продуктивної праці учнів; - учні поступово оволодівають самими способами і прийомами роботи, які	- розрахована на навчання робітників переважно ручним та машино-ручним професіям безпосередньо в навчальних умовах; - в підготовчий період виникають

<p>стануть у пригоді їм у наступній професійній діяльності</p>	<p>труднощі включенню учнів в виробництво корисної продукції;</p> <ul style="list-style-type: none"> - недостатньо сприяє розвитку таких компонентів трудової діяльності як організація праці, контроль роботи; - гальмує в ряді випадків вдосконалення трудових прийомів, так як в вправах вони в чистому вигляді не зустрічаються
--	---

Моторно-тренувальна система – виникла в 30-ті роки ХХ ст. у Центральному інституті праці (Москва). Її особливості полягали у глибокому, доведеному до повного автоматизму розчленуванні трудового процесу під час навчання, розробці вправ для формування не тільки окремих прийомів, а й окремих рухів.

Переваги	Недоліки
<p>- правильна побудова трудових</p>	<p>- стандартний, дешево “механічний”</p>

рухів і робочих прийомів виконанні виробничих операцій;	підхід до виконання роботи, який перешкоджає свідомому удосконаленню трудових навичок
-	учні
настроюються на швидку, ритмічну працю	на

Проблемно-аналітична система – запропонована академіком С.Я.Батишевим на початку 60-х років ХХ ст. Весь матеріал програми виробничого навчання розподіляють на окремі навчальні проблеми, кожна з яких має, наскільки це можливо, самостійне значення. Учні засвоюють необхідні уміння і навички, вивчаючи проблему за проблемою у чітко визначеній послідовності, а після вивчення усіх проблем переходять до вивчення технологічного процесу, але вже більш детально і на більш високій науковій основі.

Проблемно-аналітична система передбачає три послідовних періоди виробничого навчання:

- вивчення окремих ситуацій і вправи в їх виконанні;
- вивчення проблеми в цілому і вправи в її виконанні;

- вивчення всього технологічного процесу і самостійне виконання завдань по його веденню, регулюванню та контролю.

В кожному періоді розрізняють *два етапи навчання*:

- 1) етап рішення інтелектуальних завдань;
- 2) етап самостійної роботи учнів під керівництвом інструктора, коли в них вже остаточно формуються і закріплюються виробничі навички і уміння.

Переваги:

- більшою мірою, ніж інші системи, відповідає вимогам науково-технічного прогресу;

- полегшується не тільки розв'язання важливих виробничих проблем, а й зростає розумова активність учнів.

Тема 3. Система професійної освіти України

ПЛАН

1. Підготовка трудових ресурсів держави як соціальна і наукова проблема.

2. Загальна характеристика системи професійної освіти України.

1. Підготовка трудових ресурсів держави як соціальна і наукова проблема

Нинішній стан економіки України, а також намічені напрямки її реформування не залишають сумніву в тому, що в умовах ринку

втриматися на робочому місці зможе тільки висококваліфікований працівник, який досконало володіє своєю професією і озброєний необхідними спеціальними знаннями, що дозволяють швидко змінювати спеціалізацію в рамках цієї професії чи ж саму професію в межах однієї групи професій. Сьогодні можна констатувати, що суспільство впритул підійшло до тієї оцінки в соціально-політичному й економічному реформуванні, за якої виникає конкуренція кваліфікованої робочої сили.

У сформованій ситуації, коли інститути соціального захисту людини не поспівають за темпом перетворень, що відбуваються, і багато членів суспільства виявляються беззахисними перед ринком, найбільшим гарантом для працездатної частини населення може стати наявність професійної освіти. У цьому реалізується її (як і освіти в цілому) найголовніша для людини захисна функція. Система освіти, у т.ч. і професійно-технічної, покликана забезпечити кожного члена суспільства як обов'язковою загальною, так і наступною професійною освітою. При такому підході не посібник, а висока кваліфікація і сучасна професія для випускників ПТУ, технікумів, вузів можуть стати певним гарантом зайнятості і захисту від безробіття. Зараз, коли все суспільство і відповідні соціальні інститути

знаходяться в стадії корінної реорганізації, система освіти не може залишатися колишньою. Доречно згадати, що будучи підсистемою суспільно-економічної формації, система освіти визначається рівнем розвитку продуктивних сил. У той же час, будучи елементом надбудови, вона визначається базисом, тобто виробничими відносинами. Таким чином, діють два загальних закони розвитку освіти:

- 1) закон відповідності системи освіти рівню розвитку продуктивних сил;
- 2) закон відповідності, системи освіти виробничим відносинам.

При цьому доречно зробити акцент на тому, що відповідність повинна бути випереджаючою. Подібної точки зору дотримується і доктор педагогічних наук, професор А. Новіков, що, формулюючи принцип випереджальної освіти, однозначно визначає, що «рівень загальної і професійної освіти учасників виробництва, тобто рівень загального і професійного розвитку їхньої особистості, повинен випереджати рівень розвитку самого виробництва».

Яка ж роль системи профтехосвіти в підготовці таких робітників і фахівців, якщо традиційні ПТУ не можуть забезпечити потрібний рівень їхньої освіти?

Проблема якості трудових ресурсів України і країн СНД трансформується в проблему якості підготовки випускників системи профтехосвіти. Слід зазначити, що мова йде не тільки про формування певних теоретичних знань, практичних умінь і професійних навичок, а і про розвиток тих професійно важливих і загальнолюдських якостей і властивостей особистості, що у процесі трудової діяльності будуть сприяти швидкій адаптації на виробництві, освоєнню нової техніки і технології, дозволяє динамічно змінювати спеціальність, а при необхідності - і професію. Адже в розвинутих країнах вважається цілком нормальним 3-4 рази (а по останнім даним для високорозвинених країн - 5-6 разів) протягом життя змінити спеціальність чи професію. Крім цього, вищезгадані якості і властивості особистості покликані сприяти соціалізації випускників ПТНЗ, установленню комфортних взаємин із членами трудових колективів, у яких вони будуть працювати.

Тому проблема якості підготовки випускників *системи профтехосвіти* *поділяється на дві проблеми.*

Перша - проблема підвищення їхнього рівня знань, умінь і навичок. Тут варто обмовитися про те, що сучасна педагогічна наука кінцевою метою навчання в будь-якому

навчальному закладі визнає формування нових способів діяльності, що синтезуються на основі отриманих знань, умінь, навичок. У навчальному закладі профтехосвіти метою навчання є відповідно формування нових способів професійної діяльності.

Друга проблема – розвиток професійний важливих і соціально значимих якостей і властивостей особистості випускників ПТНЗ.

При цьому дані проблеми існують на тлі основного протиріччя професійної освіти – протиріччя між потребою особистості в оволодінні тією чи іншою професією з однієї сторони і потребою народного господарства країни у певних фахівцях.

Однією з ключових проблем сучасності є проблема гуманізації освіти й у першу чергу - освіти професійної. Це є чи буде першим кроком у формуванні основ гуманного професіоналізму.

Більш важкою задачею практичної педагогіки буде виховання морального професіонала. Моральність фахівця повинна стати невід’ємною складовою частиною такого поняття як професіоналізм. Допомогти дозволу цієї проблеми повинні професійні навчально-виховні заклади нового типу: вищі професійні училища, професійні ліцеї і коледжі. Таким чином, першочерговою задачею сучасної

професійної педагогіки стає розробка змісту освіти для цієї установи. До речі, того ж вимагає і Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI сторіччя»).

Якісне рішення цієї проблеми вимагає розробки філософських і теоретико-методологічних основ формування змісту освіти для сучасних і перспективних закладів професійної освіти, що є насущною науковою проблемою.

2. Загальна характеристика системи професійної освіти України

Система професійної освіти – це сукупність закладів професійно-технічної і вищої освіти, а так само наукових, науково-методичних і методичних організацій, включаючи органи управління ними.

Структура професійної освіти включає:

- професійно-технічну освіту;
- вищу освіту;
- післядипломну освіту;
- аспірантуру;
- докторантуру.

У відповідності зі ст. 30 Закону України «Про освіту» в Україні встановлюються наступні освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні.

Освітні рівні:

- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;

- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;
- повна вища освіта.

Освітньо-кваліфікаційні рівні:

- кваліфікований робітник;
- бакалавр;
- молодший фахівець;
- фахівець, магістр.

Уся система професійної освіти України складається з *двох основних підсистем*: системи професійно-технічної освіти і системи вищої освіти.

*Професійно-технічна освіта, її
структура і перспективи розвитку*

Основним завданням функціонування підсистеми ПТО є підготовка кваліфікованих робітників для народного господарства країни. Однак крім кваліфікованих робітників у навчальних закладах ПТО можуть готувати окремі категорії службовців (секретар-референт) і в деяких типах навчальних закладів може здійснюватися підготовка до рівня молодшого фахівця.

Підсистема ПТО у відповідності зі ст. Закону України “Про професійно-технічну освіту” містить у собі наступні типи навчальних закладів:

- професійно-технічне училище (ПТУ) відповідного профілю
- професійно-технічне училище (ПТУ) соціальної реабілітації;
- ВПУ (вище професійне училище);
- професійно-художнє училище;
- вище художнє професійно-технічне училище;
- училище-агрофірма;
- училище-завод;
- центр професійно-технічної освіти;
- учбово-курсний комбінат і інші.

Уся підсистема ПТО має східчасту структуру, в основі якої лежить кваліфікація випускника навчального закладу.

Стаття 13 Закону України «Про професійно-технічну освіту» передбачає її ступінчастість і визначає, що «кожний ступінь навчання в професійно-технічному навчальному закладі має теоретичну і практичну завершеність і підтверджується присвоєнням учневі робочої кваліфікації відповідно до придбаних професійних знань, умінь і навичок».

Конкретизація даної статті знайшла своє відображення в «Комплексних заходах для формування ступеневої професійно-технічної освіти, спеціалізації і перепрофілювання професійно-технічних навчальних закладів»,

затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1998 року № 481.

Відповідно до даного документа після реалізації Комплексних заходів передбачається «формування мережі професійно-технічних навчальних закладів з такими рівнями професійно-технічної освіти:

I рівень - короткострокове курсове навчання в учбово-курсних комбінатах;

II рівень - масове професійна освіта випускників загальноосвітніх шкіл у професійно-технічних училищах;

III рівень - професійна освіта населення у вищих професійних училищах;

IV рівень - професійна освіта населення в модельних центрах професійно-технічної освіти.

При цьому передбачається значне розширення мережі вищих професійних училищ, а також створення таких нових для вітчизняної профтехосвіти навчальних закладів як модельні центри

Модельний центр як перспектива розвитку системи професійно-технічної освіти.

Можна виділити наступні рівні кваліфікації і типи закладів професійно-технічної освіти, у яких здійснюється підготовка робітників до відповідного рівня:

- низька - 2 розряд - підготовка в УКК;

- середня - 3 розряд - підготовка в ПТУ;
- висока - 4-5 розряди - підготовка у ВПУ;
- вища - 6 розряд - дотепер підготовка здійснюється тільки на виробництві.

Сучасна наука акмеологія (це наука про закономірності досягнення вершин професійної майстерності) *виділяє наступні етапи формування систем професійно-трудової діяльності:*

- професійне визначення у виборі систем професійно-трудової діяльності (здійснюється на етапі допрофесійної підготовки);

- оволодіння типовими системами діяльності (тобто етап професійної підготовки, що здійснюється в УКК, ПТУ, ВПУ – іншими словами в системі професійно-технічної освіти);

- формування авторських систем діяльності. Дотепер здійснювався шляхом самоосвіти на виробництві.

З приведених уявлень про діяльність і особистість професіонала видно, що поза сферою обслуговування професійно-технічної освіти залишається така стадія професійного становлення як професійна майстерність, що забезпечує вищу кваліфікацію робітника і характеризується наявністю в нього авторської системи діяльності.

Рішення саме цієї задачі могли б здійснювати модельні центри професійно-технічної освіти.

Які ж концептуальні підходи й ідеї представляється доцільним покласти в основу їхнього створення.

Мета функціонування модельних центрів – підготовка робітників вищої кваліфікації з числа висококваліфікованих виробничих робочі галузі і кращих випускників ВПУ.

Задачі, що (на основі акмеологічного підходу) покликані вирішувати МЦ:

1. Формування каталогу новітніх виробничих технологій для відповідної галузі.

2. Створення каталогу найвищих досягнень передовиків і новаторів виробництва з описом особливостей виконання ними трудових прийомів і операцій.

3. Розробка високоефективних технологій навчання робітників, необхідних для швидкого оволодіння новітніми виробничими технологіями і передовим досвідом професійної діяльності.

4. Оперативний облік і впровадження в діяльність МЦ останніх досягнень акмеології в області формування Авторських Систем Діяльності, як основи професійної майстерності.

5. Створення банку психологічних і педагогічних тестів для вхідного моніторингу

слухачів і наступного їхнього використання з метою самоаналізу що навчаються.

Для реалізації даних задач створення МЦ представляється доцільним здійснювати по наступним напрямках:

1. Формування штатного складу модельних центрів з числа наступних спеціалістів:

а) кращих інженерно-педагогічних працівників системи ПТО:

- майстрів п/о, здатних освоїти новітні виробничі технології;

- викладачів т/о, що володіють прогресивними технологіями навчання;

б) висококласних робітників, здатних здійснювати навчання слухачів МЦ на своїх робочих місцях;

в) вчених в області техніки, професійної педагогіки і психології.

Іншими словами, інженерно- і науково-педагогічні кадри модельного центру повинні складатися з двох основних категорій:

- фахівців і вчених в області виробничих технологій;

- фахівців і вчених в області технологій професійного навчання.

2. Інтеграція з передовими підприємствами галузі, технічними вузами

відповідного профілю й інженерно-педагогічних вузів і факультетами.

3. Створення сучасної учбово-матеріальної бази, необхідної для впровадження прогресивних технологій навчання.

4. Формування разом з центрами зайнятості банку даних про наявність робочих місць для наступного працевлаштування випускників МЦ, вивчення попиту і складання заявок на підготовку працівників вищої кваліфікації.

5. Установлення зв'язків із профільними ПТУ і ВПУ для наступної трансляції новітніх виробничих і технологій навчання.

Подібні концептуальні положення, на наш погляд, не входять у серйозні протиріччя з представленнями про модельні центри авторів Комплексних мір, однак істотно конкретизують шляхи їхньої організації і діяльності.

Вища школа як підсистема професійної освіти країни

Вища освіта покликана забезпечити фундаментальну наукову і професійно-практичну підготовку до певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

У відповідності зі статтею 43 закону “Про освіту” вищими закладами освіти є технікум, коледж, інститут, університет, академія, консерваторія і т.д.

Рівні акредитації вищих навчальних закладів

Так само як і професійно-технічна вища освіта має ступеневу структуру. Вона визначається *чотирма рівнями акредитації вищих закладів освіти:*

I рівень – технікум;

II рівень – коледж і прирівняні до нього навчальні заклади;

III і IV рівні – всі інші навчальні заклади в залежності від результатів акредитації.

Вищі навчальні заклади забезпечують підготовку фахівців до таких *освітньо-кваліфікаційних рівнів:*

- молодший фахівець – забезпечують технікуми (і ВПУ);

- бакалавр – коледжі і усі вузи більш високого рівня акредитації.

- фахівець і магістр – вузи III і IV рівнів акредитації.

Навчальний процес у вузах регламентується «Положенням про організацію навчального процесу у вузах» затвердженого наказом Міністра освіти України від 2.06.1993 р. Відповідно до цього положення організація навчального процесу у вузах базується на Законі України «Про освіту», державних стандартах освіти й інших законодавчих актів (проект закону України «Про вищу освіту»).

Тема 4. Теоретичні основи і практика підготовки кваліфікованих робітників

ПЛАН

1. Професійне становлення особистості фахівця і його етапи.
2. Професіографічний підхід до формування особистості робітника.

1. Професійне становлення особистості фахівця і його етапи

У залежності від соціальної ситуації і характеру провідного виду діяльності виділяють п'ять стадій *професійного становлення фахівця* (за основу узятя періодизація Е.Ф. Зеєра):

1. оптація - формування професійних намірів, усвідомлений вибір професії на основі обліку індивідуальних психофізіологічних особливостей людини;

2. професійна підготовка - формування системи професійних знань, умінь і навичок, а також професійно важливих і соціально значимих якостей особистості, придбання досвіду рішення типових професійних задач, формування професійної спрямованості особистості;

3. професійна адаптація - освоєння нової соціальної ролі, пов'язаної з професією, професійне самовизначення, актуалізація професійно важливих і соціально значимих

якостей особистості, а також придбання досвіду самостійного виконання професійної діяльності;

4. *професіоналізація* - формування професійної позиції, інтеграція професійно важливих якостей і умінь у відносно стійкі професійно значимі констеляції (утворення), кваліфіковане виконання професійної діяльності;

5. *професійна майстерність* - повна реалізація особистості у творчій професійній діяльності на основі рухливих інтегральних психологічних і інтелектуальних новотворів, формування Авторської Системи Діяльності (АСД).

З перерахованих вище стадій найбільш складною, але найбільш привабливою як для суспільства, так і для особистості є стадія професійної майстерності як вершини досконалості професійної діяльності. Зовсім очевидно, що досягнення її пов'язане з попередньою базовою професійною освітою.

2. *Професіографічний підхід до формування особистості робітника*

Дотепер широко розповсюдженим підходом у підготовці робітників і фахівців є підготовка на основі кваліфікаційної характеристики.

Згідно ст. 33 закону України «Про професійно-технічну освіту»:

Кваліфікаційна характеристика випускника професійно-технічного навчального закладу - це сукупність вимог, які визначають його професійні знання, уміння і навички і розробляються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері професійно-технічної освіти на основі кваліфікаційних характеристик професій.

Як видно, у визначенні позначені тільки вимоги до знань, умінням і навичкам. Вимоги до наявності у випускника професійно важливих якостей і властивостей особистості відсутні. Відсутні також вимоги до наявності у випускника творчих здібностей і навичок творчої діяльності, що згодом повинні стати основою формування нових способів професійної діяльності й Авторської Системи Діяльності (АСД) як характеристики досягнення найвищої стадії Професійного розвитку особистості – стадії професійної майстерності.

Це основні недоліки підготовки робітників і фахівців на основі кваліфікаційної характеристики.

Вільним від цього недоліку є професіографічний підхід до професійної підготовки.

Основою при цьому для організації професійної підготовки і наступної оцінки її

якості є не кваліфікаційна характеристика, а професіограма.

Професіограма – це докладний опис якої-небудь професії, представлений через систему вимог, пропонованих нею до людини, що включає якості і властивості особистості, особливості розумових процесів, знання, уміння і навички, який він повинний володіти для того, щоб успішно виконувати професійні функції.

У такий спосіб видно, що є об'єктивна необхідність визначати у випускника ПТНЗ не тільки рівень наявних знань, умінь і навичок.

Професіограма містить наступні розділи:

1. Соціально-економічна характеристика професії
 - 1.1. Галузь народного господарства
 - 1.2. Потреба в кадрах
 - 1.3. Географія професії
 - 1.4. Тип чи підприємства організації, установи
 - 1.5. Форма організації праці
2. Виробнича характеристика професії
 - 2.1. Мета праці
 - 2.2. Предмет праці
 - 2.3. Знаряддя праці
 - 2.4. Зміст праці: основні виробничі операції
 - 2.5. Умови праці

- 2.6. Організація праці
- 2.6. Необхідні професійні знання, уміння, навички
- 3. Санітарно-гігієнічна характеристика професії
 - 3.1. Ступінь ваги і напруженості праці
 - 3.2. Обмеження за віком і підлогою
 - 3.3. Режим роботи і відпочинку
 - 3.4. Змінність
 - 3.5. Завантаженість аналізаторів
 - 3.6. Неприятливі фактори
 - 3.7. Медичні протипоказання
- 4. Вимоги професії до індивідуально-психологічних особливостей фахівця
 - 4.1. Нейродинаміка
 - 4.2. Добова біоритміка
 - 4.3. Психомоторика
 - 4.4. Сенсорно-перцептивна сфера
 - 4.5. Пам'ять
 - 4.6. Увага
 - 4.7. Мислення
 - 4.8. Інтелект
 - 4.9. Емоційно-вольова сфера
 - 4.10. Риси характеру
 - 4.11. Професійно важливі якості особистості
- 5. Підготовка кадрів
 - 5.1. Тип навчального закладу
 - 5.2. Термін навчання

5.3. Необхідні знання по загальноосвітніх предметах

5.4. Перспектива професійного росту

З приведеної змістовної структури професіограми видно, що в ній висуваються вимоги не тільки до знань, умінням і навичкам: комплекс цих вимог значно ширше, ніж ті, котрі закладені в кваліфікаційній характеристиці.

Однак професіографічний підхід не може бути реалізований сьогодні в масовій практиці через відсутність простих і ефективних засобів діагностики всіх параметрів, закладених у професіограмі.

Акмеологічні основи формування професійної майстерності

Акмеологія – наука про закономірності досягнення вершин професійної майстерності. Це нова галузь знань у системі наук про людину. Назва походить від лат. слова «акме», що в перекладі означає «вершина».

Предметом акмеології є:

- закономірності саморозвитку зрілих людей;
- фактори досягнення ними вершин професіоналізму;
- стимули самовиховання, самоосвіти, самоконтролю;
- навчання способам досягнення вершин професіоналізму;

- удосконалювання, корекція і реорганізація індивідуальної діяльності зрілих людей з метою досягнення вершин професіоналізму й ін.

Предметом акмеології є проблеми самоосвіти зрілих людей протягом усього життя і професійної біографії:

- вступ у професію (при виборі навчального закладу);

- вступ у самостійну професійну діяльність;

- контакти з професійним колективом;

- оволодіння вершинами професіоналізму і стабілізація діяльності;

- вікові зміни в структурі діяльності;

- вікові зміни в структурі професійної діяльності при її закінченні й ін.

Акмеологічними є проблеми управління процесами професійного розвитку зрілих людей, а також дослідження способів впливу на них, що стимулюють потребу в самовдосконаленні, самореалізації творчого потенціалу, самореорганізації діяльності.

Авторська система діяльності (АСД) і основні закономірності її формування

Як було сказано вище в процесі професійної підготовки, крім формування системи професійних знань, умінь і навичок,

відбувається придбання також досвіду рішення типових професійних задач.

Однак найважливішою формою самореалізації творчого потенціалу як майбутнього так і вже працюючого фахівця є проектування, перевірка ефективності і реорганізація Авторської Системи Діяльності (АСД) протягом життя і професійної біографії. Найвища стадія професійного становлення особистості – професійна майстерність – припускає наявність саме авторської системи професійної діяльності. Одночасно справедливо і зворотне твердження про те, що наявність АСД у будь-якого працівника можна розцінювати як показник досягнення ним стадії професійної майстерності.

АСД - (від лат. ауто – я) – це сукупність взаємозалежних елементів і дій, підлеглих досягненню максимально можливих поточних і кінцевих результатів, що формулюються суб'єктом діяльності для себе.

Таким чином, АСД заснована на суб'єктивних уявленнях про те, який результат потрібний працівнику і чому, і за допомогою якої системи і послідовності дій його можна отримати, де сам автор приймає ці рішення.

Іншими словами, сутністю акмеологічної теорії є те, що кожен зрілий фахівець є творцем Авторської Системи Діяльності. Він самостійно

формує її мети, втілюючи в них свою систему цінностей, зв'язану з професією і якістю рішення професійних задач. В авторській системі діяльності втілюється тип спрямованості суб'єкта, система відносин, здатності, обдарованість, талант, рівень домагань.

Спрощено схему формування АСД можна представити в такий спосіб:

АСД – функціонуюча система. У функціонуючих системах системоутворюючим фактором є результат.

У випадку діяльності інженера-педагога це значить: які цілі педагог перед собою ставить, до яких результатів прагне – таким буде його АСД.

На жаль багато викладачів діють, наслідуючи традиціям, не задумуючись про професійну відповідальність за прийняті рішення. Лише кращі викладачі усвідомлюють, що учень – суб'єкт авторської системи діяльності, якому потрібно допомагати в її проектуванні.

Критерієм ефективності інтегративної, тобто АСД, що самовідновлюється, учня є його самовиховання, спрямоване на досягнення вищих результатів у нових умовах діяльності.

В даний час виявлені (Н. В. Кузьміною і її послідовниками) наступні основні

закономірності формування продуктивних інтегративних АСД викладачів, що включають у себе як шуканий результат формування інтегративних АСД своїх учнів.

1. Закономірність самокритичності
2. Закономірність саморуку до вищих результатів
3. Закономірність технологічності
4. Закономірність фундаментальності.
5. Закономірність цілісності.

Оскільки закономірності виявлені на викладачах різних систем вони мають загальний характер і полягають у наступному.

Закономірність самокритичності

Дана закономірність виражається в тому, що кожній людині, що досягла стадії професійної майстерності, властивий високий рівень самокритичності у відношенні власної професійної діяльності і власної особистості.

З метою виховання в учнів ПТНЗ і студентів психологічної готовності до майбутнього новим видам діяльності і потреби в них у саморозвитку кращі викладачі училищ і вузів, представники вершин професіоналізму, навчають їх самокритичності. Як засоби виховання самокритичності вони використовують навчання самоконтролю і самооцінки знань і вчинків. У свою чергу це формує самокритичності у викладача, закладає

основи його подальшого професійного саморозвитку.

Закономірність саморуху до вищих результатів

Суть цієї закономірності полягає в тому, що рівня професійної майстерності досягають тільки ті працівники, що постійно вивчають і орієнтуються на найвищі результати в даній галузі професійної діяльності.

У пошуках стимулів самореалізації творчого потенціалу учнів викладачі навчають їх бачити вершини в порівнянні із середніми і малопродуктивними системами діяльності інших людей по ознаках результативності, у них самих народжується потреба шукати вищі зразки освітньої діяльності і знаходити свої способи перевершити їх.

Інакше кажучи, сам пошук викладачами стимулів саморуху учнів до вищих досягнень формує в них самих потреба і здатність саморуху до досягнень, що в'ють.

Закономірність технологічності

Полягає в тому, що майстер своєї справи завжди прагне до технологічності своєї діяльності, тобто до відтворюваності, повторюваності від виробу до виробу високих (унікальних) результатів праці.

Викладач у процесі навчання учнів учить їхньому проектуванню АСД, створює для них

систему орієнтирів, на які ті можуть спиратися, перевіряючи себе (чи не так і в чи тім напрямку вони діють), елементи технологічності з'являються в діяльності самих викладачів. Таким чином, нові технології впливу на учнів збагачують власну діяльність викладачів, дозволяючи їм переходити на новий рівень продуктивності.

Закономірність фундаментальності

Будь-який майстер своєї справи, створивши АСД, обов'язково прагне до її теоретичного осмислення й обґрунтування, до виявлення фундаментальних закономірностей її функціонування.

Дана закономірність у діяльності інженерів-педагогів полягає в тому, що якщо вони прагнуть сформуванню в Авторській Системі Діяльності учнів фундаментальну систему цінностей, відносин, звичок, знань, умінь, навичок, що забезпечує їхній саморозвиток, вони самі учаться виділяти основне і другорядне в системі понять закономірності.

Закономірність цілісності

Кожна людина, що досягла ступеня професійної майстерності, завжди прагне передові (унікальні) прийоми і засоби праці застосовувати у своїй діяльності не окремо, а як цілісну систему, де усі вони знаходяться у

певному взаємозв'язку і взаємозалежності. У професійній освіті вона полягає в тому, що викладачі при навчанні учнів проектуванню АСД стимулюють формування їхньої творчої індивідуальності, те це сприяє самопізнанню власної творчої індивідуальності, власного стилю діяльності і взаємин з учнем. Цінність їхньої власної особистості виражається в такій цілісності діяльності, що як елемент припускає навчання проектуванню АСД цілісних АСД учнів, що забезпечують їм плідний і щасливий саморозвиток в навчально-пізнавальній і професійній самостійній діяльності.

Професіонала в системі освіти може підготувати лише професіонал, здатний до самоосвіти, самоорганізації і самоконтролю, що з позицій акмеології є, найважливішими факторами, що забезпечують успішність у професійній освітній діяльності (Н.В. Кузьміна).

Дані акмеологічні закономірності хоча і стосуються такого етапу професійного становлення особистості як професійна майстерність, однак знаходяться в прямому взаємозв'язку з етапом професійної підготовки. Саме на етапі професійної підготовки відбувається ознайомлення майбутнього професіонала з закономірностями досягнення вершин професійної майстерності. Іншими словами, для того, щоб людина, маючи

об'єктивні дані для досягнення рівня професійної майстерності, зміг його досягти, необхідні знання закономірностей цього досягнення. Адже багато висококваліфікованих робітників не досягають рівня професійної майстерності тільки тому, що вони не знають як це робиться.

Таким чином, шлях до вершин професійної майстерності починається ще в стінах закладу професійної освіти, де повинне здійснюватися вивчення учнів, слухачів, студентів акмеологічним закономірностям. Система професійно-технічної освіти – основа формування кваліфікованих робочих кадрів.

Тема 5. Дидактика професійного навчання

ПЛАН

1. Сутність і завдання вищої освіти.
2. Рівні вищої освіти.
3. Вищі навчальні заклади.

1. Сутність і завдання вищої освіти

Згідно Всесвітньої декларації ЮНЕСКО, вищу освіту, історія якої налічує кілька століть, переконливо продемонструвала свою життєздатність й здатність до змін, до сприяння перетворенням і прогресу суспільства. У сучасному світі її роль також зростає. Це виражається:

- з одного боку в чисельному зростанні кількості студентів (чисельність студентів в світі з 1960 по 2004 рр. збільшилася більш ніж в шість разів: з 13 млн. до 82 млн. чол. за останні десятиліття до 2016 р. – біля 153 млн.),

- з іншого – в розширенні функцій і завдань вищої освіти, в підвищенні її статусу і престижу. Вища освіта (ВО) в Україні розвивається як ланка в системі неперервної професійної освіти. Вона покликана задовольняти потреби особистості, суспільства і держави в наданні громадянам можливості отримати і освіту, і професійну підготовку.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетенцій, отриманих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю вище, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Форми отримання ВО Вищу освіту можна отримати не тільки в очній (денна, вечірня), але і заочній (дистанційній) формах.

Декларація ЮНЕСКО визначає завдання вищої освіти в XXI столітті наступним чином:

1) забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних задовольняти не тільки свої особисті, а й соціальні потреби у всіх сферах людської діяльності шляхом надання їм можливості придбати відповідну кваліфікацію;

2) надати можливість здобуття вищої освіти і подальшого навчання протягом усього життя; забезпечити оптимальні можливості вибору і надати гнучкий характер початку і припинення здобуття вищої освіти; надати можливість для індивідуального розвитку і соціальної мобільності з метою активної участі в житті суспільства;

3) розвивати і поширювати знання шляхом дослідницької діяльності та в якості однієї з послуг, що надаються суспільству, щоб сприяти його культурному, соціальному, економічному розвитку;

4) сприяти збереженню, розширенню, розвитку та поширенню національних і регіональних, міжнародних й історичних культур;

5) захищати і зміцнювати суспільні цінності, виховуючи молодь у дусі демократичного суспільства.

У листопаді 1997 р. ЮНЕСКО прийняті рекомендації з питання про статус суб'єктів ВО. Вони мають:

- зберігати і поширювати основні функції своєї діяльності, дотримуючись наукової та інтелектуальної етики;

- абсолютно незалежно і з усією відповідальністю виступати з етичних, культурних і соціальних проблем для того, щоб прогнозувати, попереджати і запобігати негативні тенденції в соціальному, культурному, економічному і політичному розвитку суспільства;

- використовувати свій інтелектуальний потенціал і моральний авторитет для захисту і активного поширення визнаних цінностей, (мир, справедливість, свободу, рівноправність і солідарність).

2. Рівні вищої освіти

Підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;

- перший (бакалаврський) рівень;

- другий (магістерський) рівень;

- третій (освітньо-науковий) рівень;

- науковий рівень.

При цьому підготовка осіб з вищою освітою здійснюється за спеціальністю і спеціалізацією.

Спеціальність – це складова галузі знань, за якою здійснюється професійна підготовка.

Спеціалізація – це складова спеціальності, що визначається вищим навчальним закладом та передбачає профільну спеціалізовану освітньо-професійну або освітньо-наукову програму підготовки здобувачів вищої та післядипломної освіти.

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій та передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних знань і умінь, а також певний досвід їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, передбачених для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності. Отримання вищої освіти на цьому рівні передбачає успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної програми, є підставою для присудження ступеня вищої освіти – молодший бакалавр.

Молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, одержуваний на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти, присуджується вищим навчальним закладом в результаті успішного виконання

здобувачем освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС.

Особа має право отримати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності у неї повної загальної середньої освіти. У 21 столітті перед вищою професійною школою відкриваються широкі горизонти, пов'язані з:

- впровадженням інформаційних технологій;

- появою нових типів технічних послуг;

- створенням нових спеціальностей на основі досягнень в різних галузях виробництва, економіки і соціальної сфери;

- розвитком наукомістких виробництв, що вимагають практико-орієнтованих фахівців з багатофункціональними вміннями.

Відбувається значне розширення таких *функцій молодшого бакалавра*:

- забезпечення адміністративно-технічної підтримки процесів управління;

- управління складними технічними, технологічними та інформаційними системами;

- контроль якості, споживчих та екологічних характеристик продукції, її безпеки і багато іншого.

Останнім часом зростає зайнятість молодших бакалаврів в:

- ринковій інфраструктурі (маркетингове, фінансове, правове забезпечення);

- податково-бюджетній сфері;
- управлінні персоналом;
- малому та середньому бізнесі.

Зростання потреби у молодших бакалаврів є загальносвітовою тенденцією. У доповідях ЮНЕСКО і Ради Європи, відзначається, що на сучасному етапі падає попит на некваліфіковану робочу силу, зростають вимоги до кваліфікованих робітників і службовців, а також фахівців середнього рівня, таким, як технічні працівники, офісні службовці та працівники сфери послуг.

Головний зміст діяльності молодшого бакалавра полягає в оцінці, виборі і реалізації найбільш ефективних, якісних і творчих рішень професійних завдань, розробці їх нестандартних варіантів. Тому дані фахівці входять в категорію працівників, професійно зайнятих переважно розумовою працею.

Основні функції молодшого бакалавра: в сфері матеріального виробництва:

- підготовка і обробка технічної, технологічної та інших видів інформації для забезпечення інженерно-технічних і управлінських рішень;

- управління діяльністю первинних ланок виробництва (начальник участка, прораб, технік);

- інженерно і науково-допоміжні сфери робіт;

- забезпечення ефективності сучасних технічних і технологічних систем і управління ними. В межах зазначених функцій розвиваються принципово нові напрямки діяльності фахівців середньої ланки, пов'язані з елементами менеджменту і маркетингу.

У культурно-соціальній сфері молодші бакалаври покликані постійно підвищувати рівень послуг та їх якість:

- торгівля, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення – керівництво різними підрозділами, організація праці в колективах, товарознавство, функції дизайнерів, конструкторів виробів побутового призначення та ін .;

- охорону здоров'я – лікувально-профілактична допомога, догляд за хворими та виконання призначень лікаря, проведення лабораторних досліджень, здійснення санітарноепідеміологічного нагляду, протиепідемічних та інших заходів під керівництвом лікаря, виготовлення лікарських засобів і хіміко-фармацевтичних препаратів;

- фізична культура і спорт – педагогічна та організаторська діяльність в навчальних закладах, спортивних клубах, лікувально-профілактичних установах;

- освіта – організація навчально-виховного процесу (вчителі початкових класів і низки навчальних предметів основної загальноосвітньої школи, майстри виробничого навчання, вихователі, музпрацівники дитячих дошкільних і позашкільних установ тощо);

- культура і мистецтво – педагогічна та виконавська праця, організація театральновидовищних уявлень, художнє керівництво самодіяльними колективами (музиканти, артисти, художники).

Молодші бакалаври *економічного профілю*, як в матеріальній, так і в соціально-культурній сфері вирішують оперативні економіко-організаційні питання в економічних службах підприємств і організацій, підрозділах, відповідальних за статистичну звітність і бухгалтерський облік.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій та передбачає здобуття особою теоретичних знань і практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Отримання вищої освіти на цьому рівні передбачає успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної програми, є підставою для присудження ступеня вищої освіти – бакалавр.

Бакалавр – це освітній ступінь, одержуваний на першому рівні вищої освіти, присуджується вищим навчальним закладом в результаті успішного виконання здобувачем освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для отримання ступеня бакалавр на основі ступеня молодшого бакалавра визначається вищим навчальним закладом.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій та передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних і практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (або спеціалізацією), загальних засад методології наукової або професійної діяльності, інших компетенцій, достатніх для ефективного виконання задач інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності. Отримання вищої освіти на цьому рівні передбачає успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної програми, є підставою для присудження ступеня вищої освіти – магістр.

Магістр – це освітній ступінь, одержуваний на другому рівні вищої освіти, присуджується вищим навчальним закладом в результаті успішного виконання здобувачем

відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Особа має право отримати ступінь магістра за умови наявності у неї ступеня бакалавра. Ступінь магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти і присуджується вищим навчальним закладом в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми, обсяг якої становить 300- 360 кредитів.

Основні вимоги до підготовки магістра: знання предметної галузі, володіння іноземною мовою, комп'ютерна грамотність. Навчання в магістратурі спрямовано на підготовку випускника здатного кваліфіковано вирішувати наукові завдання в конкретному професійному напрямі і до педагогічної діяльності за цим напрямком (викладач ВЗО). Магістерська підготовка передбачає також проведення наукових досліджень, результати яких можуть

бути опубліковані або висвітлені на конференціях і семінарах.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій та передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетенцій, достатніх для вироблення нових ідей, рішення комплексних проблем в галузі професійної або дослідно-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результатами якого повинні стати наукова новизна, теоретичне і практичне значення. Отримання вищої освіти на цьому рівні передбачає успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної програми, є підставою для присудження ступеня вищої освіти – доктор філософії.

Доктор філософії – це освітній і одночасно перший науковий ступінь, що отримують на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації в спеціалізованій вченій раді.

Особа має право отримати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі. Аспіранти, адьюнкти професійно здійснюють наукову, науково-технічну і науковопедагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право отримувати ступінь доктора філософії і поза аспірантурою, зокрема під час перебування в творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічної захисту дисертації в спеціалізованій вченій раді. Нормативний термін підготовки доктора філософії в аспірантурі становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС.

Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність. Наукові установи можуть також здійснювати підготовку докторів філософії за освітньо-науковою програмою, погодженою з вищим навчальним закладом. В такому випадку наукова складова такої програми здійснюється в науковій установі, а освітня складова – у вищому навчальному закладі.

Науковий рівень вищої освіти відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної

рамки кваліфікацій та передбачає придбання компетенцій з розробки та впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворювальних знань або прогресивних технологій, вирішення важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Отримання вищої освіти на цьому рівні передбачає присудження ступеня вищої освіти – доктор наук.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття високих компетенцій в галузі розробки і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, що має загальнонаціональне або світове значення і опублікованій в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і

міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади в сфері освіти і науки.

3. Вищі навчальні заклади

Вищий навчальний заклад – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє відповідно до виданої ліцензії для здійснення освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну, методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу та отримання особами вищої і післядипломної освіти з урахуванням їх покликань, інтересів і здібностей.

В Україні діють вищі навчальні заклади таких типів:

Університет – це багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, який здійснює інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (в тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і

методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Академія, інститут – це галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний) вищий навчальний заклад, що здійснює інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією або кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і на вищому науковому рівні вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Коледж – це галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, здійснює освітню діяльність, пов'язану з отриманням ступеня молодшого бакалавра.

Закон України «Про вищу освіту» встановлює новий порядок отримання статусу «національний» і «дослідницький» ВЗО. Статус національного вузу може бути присвоєний за 135 пропозицією Національного агентства з якості вищої освіти відповідно до процедури, затвердженої Кабміном.

Національний вищий навчальний заклад

Національний виш отримує на пріоритетних засадах фінансування на здійснення наукової і науково-технічної діяльності, на покупку наукового та навчального обладнання, комп'ютерних програм за рахунок держбюджету в обсязі не менше 10% від суми, яка виділяється на утримання ВЗО.

Національний вищий навчальний заклад має право:

- 1) одержувати бюджетні кошти для здійснення наукової та науково-технічної діяльності, виконання наукових програм, проектів державного значення в обсязі не менше 10 відсотків коштів державного бюджету, що виділяються на його утримання;
- 2) визначати норми часу навчальної та іншої роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- 3) здійснювати перерозподіл: нормативів чисельності осіб, які навчаються; державного

замовлення між спеціальностями в межах галузі знань в обсязі не більше 5 відсотків загального обсягу державного замовлення національного вищого навчального закладу; ліцензованого обсягу прийому за спеціальностями в межах відповідної галузі знань;

4) здійснювати підготовку фахівців з вищою освітою за власними експериментальними освітніми програмами та навчальними планами та ін.

Дослідницький вищий навчальний заклад

Національний ВЗО, який забезпечує «проривний розвиток держави в окремих галузях науки», отримує статус «дослідницького». Присвоює такий статус Кабмін на конкурсних умовах терміном на сім років. Такий вуз має право отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Держбюджету України на здійснення наукової діяльності в обсязі не менше 25% коштів, передбачених на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази.

В Україні створено Національне агентство з якості вищої освіти, яке є постійно діючим колегіальним органом, що реалізує державну політику в сфері вищої освіти. *Агентство наділене такими повноваженнями:*

- аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
- ліцензійна експертиза;
- формування єдиної бази спеціальностей;
- затвердження стандартів вищої освіти;
- акредитація спеціальностей.

До складу агентства входять всі вищі навчальні заклади незалежно від форми власності. При нацагентстві створені комітети, в тому числі комітет з питань етики і апеляційний комітет. Розширення автономії вищих навчальних закладів.

Діяльність ВЗОв Україні базується на принципах автономії і самоврядування, в тому числі і у фінансовій сфері. *Навчальні заклади мають право:*

1. Самостійно визначати організацію навчального процесу.
2. Вибирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів.
3. Визнавати навчальні ступені, отримані в іноземних ВЗО.
4. Надавати додаткові навчальні послуги.
5. Створювати та реорганізувати свої структурні підрозділи.
6. Здійснювати спільну діяльність з іншими вищими навчальними закладами.
7. Надавати навчальні ступені.

8. Користуватися власними земельними ділянками.

9. Проводити фінансово-господарську діяльність.

10. Розпоряджатися власними фінансовими надходженнями, в тому числі отриманими від надання додаткових платних послуг.

11. Відкривати поточні та депозитні рахунки в банках.

У свою чергу ВЗО зобов'язані:

1. Мати внутрішню систему забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти.

2. Створювати необхідні умови для здобуття вищої освіти особами з особливими освітніми потребами.

3. Оприлюднити на офіційному сайті, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб інформацію про реалізацію своїх прав і виконанні зобов'язань.

Згідно, Закону України «Про освіту» вузи мають право видавати дипломи як державного зразка, так і «власні документи про вищу освіту» (якщо програма була неакредитована). Обов'язковою частина диплома бакалавра, магістра, доктора філософії є додаток до диплома європейського зразка. Якщо студент навчається за рахунок держбюджету, він

отримує диплом безкоштовно. Якщо на контракті – вартість виготовлення диплома включається в вартість навчання. Граничний розмір вартості виготовлення диплома визначає Кабмін. ВЗО також мають право видавати спільні дипломи, в тому числі з іноземними вузами (для цього має бути прийнято рішення педагогічних рад вищих навчальних закладів). Якщо студент одночасно отримує дві спеціальності, він отримує подвійний диплом. Вся інформація про видані дипломи вноситься вищими навчальними закладами до Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДБО). Доступ до цієї бази здійснюється через офіційний сайт Міносвіти.

Запитання для самоконтролю:

1. Які завдання стоять перед сучасною вищою освітою?
2. Назвіть рівні вищої освіти в Україні.
3. Що таке спеціальність і чим вона відрізняється від спеціалізації?
4. Назвіть основні функції молодшого бакалавра.
5. В чому специфіка освітньої та науково-дослідної підготовки магістра?
6. Які види вищих навчальних закладів визначено Законом України «Про вищу освіту».

Тема 6. Загальна характеристика процесу професійного навчання

ПЛАН

1. Стандарт вищої освіти.
2. Зміст навчання у вищій школі.
3. Теоретична і практична підготовка студентів.
4. Організаційні форми навчання у вищій школі.

1. Стандарт вищої освіти

Навчальний процес в будь-якому навчальному закладі здійснюється на основі нормативних документів, прийнятих на рівні Президента, Верховної Ради України та Міністерства освіти і науки України, а також документів, що розробляються самим навчальним закладом.

В умовах розширення академічних свобод освітніх установ, розвитку варіативності і гнучкості змісту освіти, підвищення вимог до рівня освіченості, професійної мобільності та конкурентоспроможності випускників засобом формування єдиного освітнього простору є *державний освітній стандарт (ДОС)*.

Державний освітній стандарт вищої освіти є комплексом нормативних, організаційних та методичних документів, що визначають структуру і зміст освіти і створюють основу для забезпечення необхідної якості підготовки фахівців. Це сукупність вимог

до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів та наукових установ по кожному рівню вищої освіти в межах кожної спеціальності.

Введення ДОС здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту». Держава встановлює в обов'язковому порядку обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, максимальний обсяг навчального навантаження студентів і вимоги до рівня підготовки випускників.

Стандарт вищої освіти визначає наступні вимоги до освітньої програми:

- 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для отримання відповідного ступеня вищої освіти;
- 2) перелік компетенцій випускника;
- 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований в термінах результатів навчання;
- 4) форми атестації здобувачів вищої освіти;
- 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- 6) вимоги професійних стандартів (в разі їх наявності).

Вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми по кожній спеціальності розробляє навчальний план, який визначає перелік та

обсяг навчальних дисциплін в кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік розробляється робочий навчальний план, який затверджується керівником вищого навчального закладу.

Вищий навчальний заклад в межах ліцензованої спеціальності може вводити спеціалізації, перелік яких визначається вищим навчальним закладом.

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади в сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, і галузеві об'єднання організацій роботодавців і стверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення і оцінки якості змісту і результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ).

ДОС переглядаються не більше ніж 1 раз в 10 років. *Складовими ДОС є:*

- основні положення стандарту;
- освітня програма,
- нормативна і варіативна частини навчання;
- освітньо-кваліфікаційні характеристики випускника;
- типовий навчальний план підготовки за різними освітніми напрямками;
- типові навчальні програми;
- контроль знань, умінь і навичок, кваліфікаційна атестація;
- перелік обов'язкових основних засобів навчання;
- вимоги до освітнього рівня абітурієнтів;
- терміни навчання.

Освітня програма охоплює основні вимоги до якості навчання. Її зміст визначається Міністерством освіти і науки України окремо для кожного освітнього ступеня.

Кваліфікаційна характеристика містить основні вимоги до компетенцій і компетентностям майбутнього фахівця, необхідних для успішного виконання професійних функцій. Її зміст також визначається Міністерством освіти і науки України окремо для кожного освітнього

ступеня. Зміст освіти включає нормативний і варіативний компоненти.

Нормативна частина змісту освіти – це обов’язковий для засвоєння рівень змісту навчання, сформований відповідно до вимог кваліфікаційної характеристики. Нормативна частина містить модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації. Згідно з чинними нормативними актами навчальним закладам надається автономне право щодо визначення змісту освіти, але він не має бути нижче нормативного.

Нормативні дисципліни складають до 75% від загального обсягу годин, визначеного в освітній програмі. До нормативних навчальних дисциплін відносяться цикли: гуманітарних і соціально-економічних дисциплін; фундаментальних дисциплін; професійно-орієнтованих дисциплін.

Варіативна частина змісту освіти – це рекомендований для засвоєння змісту рівень навчання, сформований у вигляді змістових модулів із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів. Варіативні дисципліни вводяться, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для

поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і професійної теоретичної чи практичної підготовки.

Обсяг навчальних дисциплін за вибором визначається як різниця між загальним обсягом годин і обсягом годин нормативних навчальних дисциплін і формується з циклу професійно-орієнтованих дисциплін за переліком освітньої програми, циклу дисциплін за вибором вищого навчального закладу, циклу дисциплін за вибором студента.

Науково-методична комісія (НМК) визначає перелік професійно-орієнтованих дисциплін за вибором, що носить рекомендаційний характер.

Освітня програма встановлює мінімальний обсяг годин для засвоєння варіативних дисциплін, вільного вибору студентом (не менше від 10% загального обсягу годин).

При розробці освітньої програми науково-методична комісія спирається на концепцію підготовки фахівців за спеціальностями, які відповідають конкретному професійним спрямуванням, і рекомендує перелік професійно-орієнтованих навчальних дисциплін за вибором, які повинні бути включені вищими навчальними закладами в освітню програму,

якщо передбачена майбутня підготовка фахівців з конкретної спеціальності.

Термін проходження навчальних практик не перевищує шести тижнів, якщо професійне спрямування не вимагає встановленого державними або міжнародними нормами певного терміну практичної підготовки. Обсяг годин на проведення практик визначається вимогами до навчального часу студента і може формуватися за рахунок щорічного резерву навчальних тижнів і годин.

Планування навчального процесу.

Основним елементом організації навчального процесу є його планування, яке здійснюється з метою забезпечення повного і якісного виконання робочих навчальних планів і програм та базується на наступних вихідних даних:

- річному графіку навчального процесу;
- тематичних планах навчальних дисциплін;
- графіку послідовності проходження навчальної дисципліни;
- графіку щотижневого проходження дисциплін;
- розстановці викладачів по лекційних потоках і навчальних групах;
- розпорядку дня;
- переліку аудиторного фонду.

Річний графік навчального процесу розробляється на основі робочого навчального плану на навчальний рік. У ньому визначаються терміни теоретичного навчання, екзаменаційних сесій і канікул, табірних зборів, навчальної практики тощо. Річний графік навчального процесу розробляється навчальним відділом і затверджується заступником ректора з навчальної роботи.

Тематичний план вивчення дисципліни розробляється на повний курс навчання і щорічно коригується з урахуванням новітніх досягнень науки і техніки і вимог практики, в ньому визначаються: перелік розділів і тем, види занять та час, що відводиться на вивчення навчального матеріалу. Тематичні плани взаємопов'язаного (комплексного) вивчення суміжних дисциплін, що викладаються різними кафедрами, повинні бути узгоджені і обговорені на спільних засіданнях кафедр.

Графік послідовності проходження навчальної дисципліни розробляється кафедрою, в ньому визначається послідовність проведення конкретних видів навчальних занять по кожній темі та відводиться на них час, відображаються пропозиції кафедри про особливості планування навчальних занять з кожної дисципліни.

Графік щотижневого проходження дисциплін розробляється навчальним відділом

на основі графіка навчального процесу, тематичних планів і графіків послідовності проходження навчальних дисциплін і затверджується заступником ректора вузу з навчальної роботи.

Розстановка викладачів по лекційним потокам і навчальним групам проводиться кафедрою за три місяці до початку чергового семестру. Відомості подаються в навчальний відділ разом з тематичними планами і графіками послідовності проходження навчальних дисциплін.

У розпорядку дня встановлюється для кожного підрозділу (факультету, курсу) час проведення навчальних занять і самостійної роботи слухачів.

Перелік аудиторного фонду складається навчальним відділом до початку навчального року і затверджується ректором вузу.

Розклад навчальних занять. На підставі перерахованих у вихідних даних навчальним відділом вузу складається розклад навчальних занять, який є завершальним етапом планування навчального процесу.

У розкладі повинна міститися повна інформація про час, місце і спосіб занять для кожного курсу, окремих його потоків і навчальних груп, із зазначенням досліджуваних тем і осіб, які проводять заняття. Розклад

складається навчальним відділом на семестр і затверджується ректором.

Формування навчальних груп. При формуванні навчальних груп слухачів необхідно домагатися їх рівномірного розподілу по навчальним групам з урахуванням вивчення іноземних мов і чисельності навчальної групи не більше 15-30 чоловік.

Облікова документація, необхідна для організації навчального процесу:

- журнал обліку навчальних занять;
- екзаменаційна (залікова) відомість;
- екзаменаційний (заліковий) лист (для індивідуальної здачі іспиту чи заліку);
- залікова книжка слухача;
- навчальна картка слухача;
- зведена відомість про результати виконання навчального плану слухачів навчальної групи за весь період навчання;
- журнал педагогічного контролю;
- журнал взаємних відвідувань;
- журнал обліку консультацій;
- книга обліку випускників ВЗО і реєстрації видачі дипломів.

2. Зміст навчання у вищій школі

Зміст вищої освіти – науково обґрунтована система дидактичного і методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх рівнів та ступенів. Він

визначається освітніми програмами підготовки фахівців з вищою освітою певних освітніх ступенів; програмами навчальних дисциплін; структурно-логічною схемою підготовки; іншими нормативними документами, навчальною та навчально-методичною літературою. Наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньої програми (послідовність вивчення навчальних дисциплін, форми і періодичність виконання індивідуальних завдань, проведення контролю і т.п.) визначається структурнологічною схемою підготовки.

На основі освітньої програми вищих навчальних закладів розробляють робочий навчальний план і робочі навчальні програми дисциплін, які є нормативними документами вищого навчального закладу.

Робочий навчальний план – розробляється навчальним закладом самостійно на основі навчального плану освітньої програми, обраних варіативних дисциплін, форм навчання (денної, вечірньої, заочної), рівня базової підготовки (основний або повної загальноосвітньої). Він затверджується педагогічною (вченим) радою навчального закладу щорічно.

Навчальні заклади самі визначають:

- форму навчального процесу;
- його графік;

- співвідношення аудиторних та індивідуальних занять, самостійної роботи, розподіляють обсяги окремих видів навчальних занять (лекції, лабораторні роботи, практичні, семінари, підсумковий контроль).

Робоча навчальна програма – розробляється на основі типової стосовно конкретного навчального закладу з урахуванням варіативного компонента державного освітнього стандарту. Це документ де відображаються всі розділи типової програми, а також зміни в науці і техніці після розробки типової програми. Робочі навчальні програми розробляються і затверджуються на рівні навчального закладу.

Компонентами робочої навчальної програми є пояснювальна записка, тематичний виклад змісту навчальної дисципліни і список літератури. Навчальні програми нормативних дисциплін відносяться до документів державного стандарту освіти. Навчальні програми вибіркових дисциплін розробляються і затверджуються вищим навчальним закладом.

У пояснювальній записці навчальної програми визначено призначення предмета, його місце в системі підготовки фахівця і цілі навчального предмета (освітня – вимоги до знань, умінь і навичок студентів; виховна – формування професійної спрямованості

особистості; розвивальна – розвиток пізнавальних інтересів і здібностей, творчого професійного мислення, формування умінь і навичок самостійної професійної праці). У ній також визначено послідовність вивчення навчального матеріалу (структура предмета), форми і методи навчання з урахуванням специфіки змісту навчального матеріалу (лекції, семінари, практичні та лабораторні заняття, контрольні завдання), форми і методи контролю успішності.

Робочі навчальні програми нормативних і варіативних навчальних дисциплін розробляються відповідними кафедрами (предметними або цикловими комісіями). При їх підготовці дотримуються наступних вимог: високий науковий рівень з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу; виховний потенціал; генералізація навчального матеріалу на основі фундаментальних положень сучасної науки; угруповання його навколо провідних ідей і наукових теорій; реалізація міжпредметних зв'язків; реалізація ідеї взаємозв'язку науки, практики і виробництва тощо.

3. Теоретична і практична підготовка студентів

Співвідношення теоретичної і практичної підготовки молодших бакалаврів

У *коледжах* частка теоретичної підготовки студентів дещо більша за обсягом, ніж практична, або дорівнює їй. Теоретична підготовка створює певний фундамент знань, що становить професійний кругозір фахівця.

Практична підготовка забезпечує навчання професійних знань та вмінь, що охоплює всю професійну діяльність фахівця. Навчальний заклад має забезпечити майбутньому фахівцю цю практичну підготовку в ході виконання лабораторних і практичних робіт, проведення ділових ігор, аналізу та вирішенні виробничих ситуацій, завдань, виконання курсових робіт (проектів), проходження всіх видів навчальних виробничих практик.

Студенти коледжів повинні оволодіти всіма діями (операціями), які вони мають виконувати в професійній діяльності. Однак коло функцій молодшого бакалавра ширше і різноманітніше, ніж коло функцій робочого. Тому молодший бакалавр може працювати на різних посадах. Поряд з функціями маніпулятивного характеру, виконуваними в точній відповідності з приписами (користування обчислювальною, лічильною технікою, вимірювальними приладами, розрахунково-графічні навички, процедуриманіпуляції в роботі медсестер та ін.), у виконанні яких

студенти повинні досягти певного автоматизму, молодшим бакалаврам доводиться вирішувати інтелектуальні завдання (аналітичні, проектувальні, конструктивні, організаторські), що вимагають обґрунтованого рішення, яке приймається з можливих варіантів на основі аналізу вихідних даних і завдань, які стоять перед фахівцем. Такі завдання нерідко носять комплексний міжпредметний характер і вимагають значного часу на їх рішення. Практично за час навчання студенти не в змозі вирішити всі завдання, з якими вони можуть зіткнутися в своїй професійній діяльності, працюючи на різних посадах. Але виділення з них основних типів і вирішення на прикладі спеціально розроблених навчально-виробничих завдань, які можуть виконуватися студентами як на виробничій практиці, так і в спеціально створених умовах (аналіз виробничих ситуацій, рішення ситуаційних завдань, ділові ігри), є обов'язковими вимогами до підготовки молодших бакалаврів.

Співвідношення теоретичної і практичної підготовки бакалаврів

Дещо по-іншому доводиться підходити до формування змісту практичного навчання бакалавра і магістра. Діапазон завдань, що вирішуються бакалавром, їх складність, новизна постановки в кожному випадку вимагають,

перш за все, розвитку проблемного мислення: здатності бачити, усвідомлювати проблему і знаходити нестандартні рішення, користуючись широким колом знань, отриманих в процесі навчання, а також вміти самостійно відшукувати, отримувати, добувати необхідну інформацію і використовувати її в практичній професійній діяльності. Безсумнівно, що бакалавр теж повинен володіти навичками обчислювальної, вимірювальною, розрахунково-графічної діяльності, вміти користуватися алгоритмами інтелектуальної діяльності, але і ті й інші є в даному випадку інструментом для вирішення проблемних завдань.

Співвідношення загальнонаукової, загальнопрофесійної та спеціальної підготовки молодших бакалаврів

Молодший бакалавр отримує деякі загальнонаукові знання, але, як правило, це тільки основи наук, які мають прикладне значення й інтегруються зі спеціальними дисциплінами, наприклад: «Основи геодезії та їх застосування в лісовому господарстві», «грунтознавство» та інше.

Співвідношення загальнонаукової, загально-професійної та спеціальної підготовки бакалаврів і магістрів

Загальнонаукові дисципліни в підготовці бакалавра і магістра займають значне місце: вони є не тільки базою для загальнопрофесійної підготовки, а й мають самостійне значення, забезпечуючи високий рівень ерудиції фахівців, сприяючи оволодіння логікою наукового мислення, історичним поглядом на розвиток науки, техніки, суспільства, людини. Саме високий рівень загальної освіченості забезпечує здатність бакалавра і магістра вирішувати творчі завдання зі створення нових технологій і нової техніки, нових методик і нових економічних планів, сприяє більш глибокому усвідомленню зв'язків між фактами, явищами, подіями. Загальнонаукова підготовка в університеті становить не менше 40%.

Теоретична підготовка. У вищих навчальних закладах навчальні предмети в навчальних планах об'єднані в блоки соціогуманітарний, загально-професійний і спеціальний. Виділено також спеціальний блок «Виробнича практика», який визначає основні етапи і види практик, їх обсяги і орієнтовні терміни проведення.

Що стосується підготовки студентів в коледжах, де крім професійної підготовки забезпечують і загальноосвітню підготовку на рівні повного обсягу загальноосвітньої школи, в навчальні плани для таких груп студентів на

базі другого ступеня загальної освіти введений *загальноосвітній цикл*. До нього входять ті ж навчальні предмети, які вивчаються на третьому щаблі повної загальної освіти.

Завдання цієї підготовки: дати студентам гуманітарні та природничо-наукові знання відповідно до сучасних вимог суспільства і виробництва; виробити вміння і навички застосовувати їх на практиці; сформувати науковий світогляд; сприяти гармонійному розвитку особистості.

Залежно від профілю підготовки фахівців можливі різні модифікації переліку загальноосвітніх дисциплін і їх різні обсяги. Наприклад:

- в технічних навчальних закладах, значно збільшений обсяг підготовки з фізики і математики, окремі розділи загальноосвітніх дисциплін можуть бути виділені в самостійні навчальні предмети (наприклад, «основи електроніки та електротехніки», «основи механіки»);

- в сільськогосподарських коледжах в якості самостійного курсу біології виділений предмет «основи генетики» тощо.

В академіях і університетах такі блоки дисциплін називають соціально-гуманітарний та природничо-науковий.

Призначення загальнопрофесійного блоку навчальних предметів: дати майбутньому фахівцеві фундаментальні знання в галузі професійної діяльності, що дозволить йому: бути більш мобільним; орієнтуватися в своїй професії; перекваліфікуватися (по спеціальності та спеціалізації).

Загальнопрофесійні предмети дають основні знання з професії. Наприклад: для спеціальності «Професійна освіта» це: «Професійна педагогіка», «Технології викладання фахових дисциплін» та інші.

Загальнонаукові предмети дають основи знань тих наук, на які *спираються спеціальні навчальні предмети*: в педагогічних коледжах – це педагогіка і психологія; в технічних – технічна механіка, креслення або інженерна графіка, основи електроніки.

Зміст блоку дисциплін спеціальної підготовки відображає конкретний зміст діяльності фахівця за спеціалізацією і спрямований на підготовку до виконання певних функцій. Різним в різних спеціальностях може бути об'єкт праці. Наприклад, в групі спеціальності «Професійна освіта» це: «Педагогічні технології», «Овочівництво», «Агрохімія» та інші.

Практична підготовка здійснюється в ході практичних, семінарських, лабораторних

занять, курсового і дипломного проектування, виробничої практики.

Виробнича практика – найскладніша форма навчального процесу, як в організаційному, так і в методичному плані, оскільки для її здійснення необхідно поєднати інтереси виробництва і навчального закладу, пристосувати процес навчання до практичних завдань конкретного підприємства, установи, організації. У навчальному плані вказують основні етапи виробничої практики, які розрізняються за цілями, призначенням і рівнем попередньої підготовки.

Виробнича практика проводиться з метою підготовки студентів до самостійної трудової діяльності. Вона пов'язує теоретичне навчання і самостійну роботу на виробництві, дає початковий досвід професійної діяльності.

Дидактичні цілі виробничої практики:

- формування професійних умінь і навичок;
- закріплення, узагальнення і систематизація знань шляхом їх застосування в реальній діяльності;
- розширення і поглиблення знань завдяки вивченню роботи конкретних підприємств і установ;
- практичне освоєння сучасного обладнання і технологій.

Навчальна практика молодшого бакалавра проводиться в навчально-виробничих майстернях, навчально-виробничих господарствах, лабораторіях навчального закладу. Вона може бути організована після вивчення всього необхідного теоретичного матеріалу, а також шляхом чергування з теоретичним навчанням.

Навчальна практика – це зазвичай щоденне шестигодинне заняття. Навчальну роботу на семестр планує майстер виробничого навчання на підставі графіка практичного навчання. Робочу програму навчальної практики розробляють з урахуванням типової програми практики та переліку навчально-виробничих робіт, які можуть бути виконані студентами в навчальних майстернях. На підставі робочої програми практики складають плани занять з виробничого навчання.

Технологічна практика займає проміжне положення серед інших етапів виробничої практики. З одного боку, вона використовує вміння, сформовані в період навчальної практики, а з іншого – готує студентів до оволодіння професійними вміннями для переддипломної практики зі спеціалізації. *Призначення технологічної практики* – ознайомлення студентів з технологією

виробництва і на цій основі формування умінь за фахом.

Призначення переддипломної практики:

- узагальнення та вдосконалення знань;
- формування професійних умінь найвищого рівня за фахом і спеціалізацією;
- вивчення прав і обов'язків майстра цеху, дільниці;
- вивчення питань забезпечення безпеки життєдіяльності на підприємстві;
- визначення особливостей організації та планування виробництва: бізнес-план, фінансовий план, форми і методи збуту продукції, її конкурентоспроможність тощо.

Технологічна і переддипломна практики проводяться на виробництві (базові підприємства і науково-дослідні організації та установи) за договором між навчальним закладом та підприємством.

Робочі програми практики розробляють з урахуванням змісту типових програм, а також специфічних особливостей базових підприємств.

Керівники практик: 1. Викладачі – здійснюють навчально-методичне керівництво. Один викладач керує групою в 20 – 30 чоловік. Він консультує студентів, складає графік переміщення по робочих місцях, надає

допомогу в складанні звіту з практики. 2. Керівник від базового підприємства:

- організовує роботу практикантів відповідно до робочої програми і графіку проходження практики;
- проводить інструктаж з техніки безпеки і охорони праці;
- здійснює облік роботи студентів;
- організовує проведення лекцій і семінарів, практичних занять на підприємстві;
- здійснює поточний контроль;
- дає висновок про роботу студентів.

Під час виробничої практики кожен практикант веде свій *щоденник-звіт*, за допомогою якого здійснюються контроль і облік його діяльності.

4. Організаційні форми навчання у вищій школі

У навчальних закладах ВО використовують такі організаційні форми навчання як лекція, семінар, лабораторні та практичні заняття, курсове та дипломне проектування, консультації, самостійні заняття студентів, екскурсії, конференції тощо.

1. Лекція. Суть лекції в тому, що викладач протягом усього навчального заняття повідомляє новий навчальний матеріал, а студенти його активно сприймають. Завдяки тому, що матеріал викладається концентровано,

в логічно витриманій формі, лекція – найбільш економічний спосіб передачі навчальної інформації. *Дидактичними цілями лекції є:*

- повідомлення нових знань, які виступають орієнтаційною, концептуальною та методологічною основою подальшого засвоєння навчального матеріалу;
- систематизація та узагальнення накопичених знань;
- формування на їх основі поглядів, переконань, світогляду;
- розвиток пізнавальних і професійних інтересів.

Специфіка лекції в тому, що вона обмежує можливості викладача в управлінні пізнавальною діяльністю студентів:

- на лекції студент менш активний, ніж на семінарі або практичному занятті;
- ускладнена індивідуалізація навчання;
- обмежені можливості зворотного зв'язку між викладачами та студентами;
- виключена можливість перевірки засвоєння знань студентів.

Залежно від дидактичних цілей і місця в навчальному процесі розрізняють такі типи лекцій:

- 1) *Вступна лекція відкриває лекційний курс з предмета. На цій лекції роз'яснюються: -* теоретичне і прикладне значення предмета;

- зв'язок його з іншими предметами;
- роль в підготовці фахівця.

Настановча лекція (застосовується, як правило, в вечірньому і заочному навчанні) зберігає всі особливості вступної, однак має і свою специфіку. Вона знайомить студентів зі структурою навчального матеріалу, основними положеннями курсу, а також містить програмний матеріал, самостійне вивчення якого представляє для студентів труднощі (найбільш складні, вузлові питання). Настановча лекція детально знайомить студентів з організацією самостійної роботи, з особливостями виконання контрольних завдань.

Поточна лекція слугує для систематичного викладу навчального матеріалу. Кожна така лекція присвячена певній темі та є в цьому відношенні закінченою, але пов'язаною з іншими лекціями в певну цілісну систему.

Заклучна лекція завершує вивчення навчального матеріалу. На ній узагальнюється вивчене раніше на більш високій теоретичній основі, розглядаються перспективи розвитку певної галузі науки. Особлива увага приділяється специфіці самостійної роботи студентів в передекзаменаційний період.

Оглядова лекція містить коротку і в значній мірі узагальнену інформацію за певними програмними питаннями. Ці лекції

використовують на завершальних етапах навчання (наприклад, перед державними іспитами), а також в заочній і вечірній формах навчання.

Залежно від способу проведення виділяються наступні *види лекцій*:

- інформаційна – використовує пояснювально-ілюстративний метод викладу;
- кіно-відео-лекція – використовує ТЗН;
- лекція-візуалізація – коли зміст лекції представлено в таблицях, схемах, малюнках і графіках;
- лекція-провокація – це лекція із заздалегідь запланованими помилками, яка формує у студентів уміння аналізувати, орієнтуватися в інформації і завжди її контролювати; - бінарна лекція – проводиться двома викладачами (як, правило представниками двох наукових шкіл) або вченим і практиком, викладачем і студентом (особливо обдарованим);
- інструктивна – використовується з метою організації самостійної роботи перед практичними і лабораторними заняттями, на першому занятті виробничого навчання;
- лекція-бесіда – заснована на використанні запитань студентів;
- проблемна – передбачає виклад матеріалу, який включає систему проблем і вимагає

пошуково-дослідницької діяльності студентів під керівництвом викладача.

2. *Семинар*. Відмінність семінару від інших форм в тому, що він орієнтує студентів на прояв самостійності в навчальнопізнавальній діяльності, так як в ході семінару поглиблюються, систематизуються і контролюються знання студентів, отримані в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою. *Семинарські заняття взаємопов'язані з лекціями*, але їх матеріал не дублює матеріал лекції, а зберігає тісний зв'язок з її принциповими положеннями.

Дидактичні цілі семінарських занять:

- поглиблення, систематизація, закріплення знань, перетворення їх в переконання;

- перевірка знань;

- навчання умінням і навичкам самостійної роботи;

- розвиток культури мовлення, формування вміння аргументовано відстоювати свою точку зору, відповідати на питання, задавати питання, слухати інших.

Залежно від способу проведення виділяють наступні *види семінарів*:

- семінар-бесіда – проводиться за планом з коротким вступом і висновком викладача,

передбачає підготовку всіх студентів до занять з усіх питань плану семінару, дозволяє залучити максимум студентів до активного обговорення теми;

- семінар-заслуховування і обговорення доповідей і рефератів передбачає попередній розподіл питань між студентами і підготовку ними доповідей і рефератів;

- семінар-диспут – колективне обговорення проблеми з метою встановлення шляхів її достовірного рішення.

3. *Практичне заняття* – це форма організації навчального процесу, що передбачає виконання студентами за завданням і під керівництвом викладача однієї або декількох практичних робіт.

Дидактична мета практичних робіт – формування у студентів професійних умінь, а також практичних умінь, необхідних для вивчення наступних навчальних дисциплін.

Структура проведення практичного заняття:

- повідомлення теми та мети робіт;
- актуалізація теоретичних знань, які необхідні для практичної діяльності;
- розробка алгоритму проведення експерименту або іншої практичної діяльності;
- ознайомлення зі способами фіксації отриманих результатів;

- безпосереднє проведення експериментів або практичних робіт;
- узагальнення та систематизація отриманих результатів (у вигляді таблиць, графіків і т.п.);
- підведення підсумків заняття.

Таким чином, під час навчання студенти отримують теоретичні знання та практичні навички необхідні для подальшої професіоналізації.

Запитання для самоконтролю:

1. Схарактеризуйте державний стандарт вищої освіти.
2. Перелічіть основні складові державного стандарту вищої освіти.
3. Як здійснюється планування навчального процесу у ЗВО?
4. Розкрийте зміст поняття «зміст вищої освіти».
5. Які функції виконують робочий навчальний план і робоча навчальна програма?
6. Яке співвідношення теоретичної і практичної підготовки молодших бакалаврів?

*Змістовний модуль 2. Особливості
професійного навчання майбутніх педагогів
Тема 7. Процес професійного навчання*

ПЛАН

1. Загальна характеристика процесу професійного навчання.
2. Принципи професійного навчання.
3. Характеристика основних загальнодидактичних принципів навчання.
4. Характеристика власне принципів професійного навчання.

1. Загальна характеристика процесу професійного навчання

Професійно-технічна освіта, де вперше на базі продуктивної праці в органічній єдності виступають загальна, політехнічна і професійна освіта, теоретичне і практичне навчання, виховання і розвиток учнів, є специфічною системою, яка у цілісному вигляді представляє усі суттєві, змістовні й організаційні характеристики трудової, професійної освіти. Тому саме тут насамперед можливий і необхідний діяльнісний підхід до аналізу і структурування навчально-виховного процесу.

Професійно-технічна освіта виконує функцію виховуючого і розвиваючого навчання (теоретичного і практичного) кваліфікованій продуктивній праці, тому в її розвитку

визначальне значення має діалектичне протиріччя між пізнанням і практикою в процесі навчання, між навчально-пізнавальною й навчально-виробничою діяльністю. Педагогіка і дидактика дотепер базувалася переважно на досвіді загальноосвітньої школи, узагальнюючи закономірності навчально-пізнавальної діяльності. Теорія практичного (виробничого) навчання також розвивалася відносно самостійно. Перед професійною педагогікою стоїть завдання їх поєднання, вироблення єдиної логіки педагогічного процесу, наукового обґрунтування всіх сторін і моментів цілісної педагогічної діяльності.

До рушійних сил педагогічної діяльності, що спонукають, динамізують її, відносяться потреби, інтереси, стимули, мотиви. Вони мають складну внутрішню диференціацію, форми і сфери взаємодії. Стосовно до учнів професійної школи головну роль грають інтереси і потреби в праці й освіті, як суспільні, так і індивідуальні, що різнобічно обумовлюють мотивацію навчання. Центральною ланкою соціальної детермінації завжди виступає окремий учень, але кінцевий результат навчання досягається тільки внаслідок спільної діяльності учнівського і педагогічного колективів, взаємодія яких набуває особливе значення в міру розвитку суспільних форм навчання.

Стимулювання «через колектив» розглядається як найбільш діючий засіб формування особистості, для якої не тільки саме існування, але і спонукальні причини діяльності (у даному випадку навчання) носять суспільний характер.

Рушійні сили, спрямованість яких формується і розвивається в процесі виховання учнів, визначають характер здійснення педагогічних цілей з ідеального уявлення про форму предметної діяльності. Рішення педагогічних і методичних завдань найбільш ефективно в тому випадку, коли збігається свідома постановка мети усім колективом і окремими його членами.

Логіка педагогічного процесу – це найбільш загальні й суттєві зв'язки і відношення всіх компонентів навчальної і педагогічної діяльності (змістовних і процесуальних), у своїй цілісності педагогічних цілей, що призводять до реалізації. У силу того, що потреба в передачі накопиченого суспільного досвіду відтворюється в кожному поколінні, конкретна навчальна і педагогічна діяльність являє собою не одиничний факт, а повторюється, розвивається, у результаті чого формуються її загальні і специфічні закономірності.

Логіка професійного навчання має свою специфіку й істотні відмінності. Вона обумовлена: а) сутністю і закономірностями (як

загальними, так і приватними, конкретно-історичними) трудової, матеріально-виробничої діяльності робітника; б) особливостями відображення цих закономірностей у системі розвиваючого наукового знання і відповідно в змісті професійно-технічного освіти; в) психологічними закономірностями трудового і професійного навчання, насамперед формування умінь і навиків.

Ядром професійної підготовки є виробниче навчання – основний різновид педагогічної діяльності, у ході якої на основі поєднання навчання з продуктивною працею, виховання стійкої потреби до праці і розвитку творчої активності в учнів формуються знання, уміння і навики, що забезпечують здатність і готовність до здійснення конкретної професійної діяльності певного рівня кваліфікації. У виробничому навчанні конкретизуються і на практиці реалізуються всі знання, уміння і навики, отримані учнями при вивченні інших навчальних предметів, що визначає особливе місце і роль виробничого навчання в структурі навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах.

Виробниче навчання – це дидактично розчленоване й упорядковане відтворення окремих функціональних компонентів

професійної діяльності робітника з метою їх свідомого і тривалого освоєння учнями. Основною дискретною одиницею навчально-виробничої діяльності є операція, що характеризується застосуванням певних засобів (інструментів, пристосувань) і засобів роботи, а для неперервних технологій (хімічних, енергетичних) – вид робіт, що має самостійну мету і відносну завершеність. Поряд з особливостями трудової діяльності виділення дискретних одиниць виробничого навчання обумовлено навчальними чинниками (повторювальність, можливість варіювання), що характеризують специфіку моментів або ланок у процесі оволодіння професійною майстерністю.

Організація педагогічної діяльності має дві сторони: режим і стиль роботи, чергування теоретичного і практичного навчання, кількість і тривалість канікул, що характеризують структурно-тимчасові її параметри, і суспільні форми (індивідуальні і колективні). Суспільні форми організації істотно впливають на характер педагогічної праці, а виходить, на його якість і ефективність. Вони визначаються складом і структурою учнівського і педагогічного колективів, характером відношень, що встановлюються між ними. Специфічною рисою цієї взаємодії є те, що вона носить тимчасовий характер, обмежена певними

термінами навчання, тому тут особливе значення має цільова спрямованість навчальної і педагогічної діяльності, єдність і згуртованість усього колективу навчального закладу.

У сучасній дидактиці і методиці навчання в якості основної дискретної одиниці виділяється урок – організаційна форма, при якому викладач протягом точно встановленого часу керує в спеціально відведеному місці колективною навчальною діяльністю постійної групи учнівських з урахуванням особливостей кожного з них, використовуючи види, засоби і методи роботи, що створюють сприятливі умови, для того щоб всі учні опановували основами досліджуваного безпосередньо в процесі навчання, а також для виховання і розвитку учнівських.

Місце проведення виробничого навчання накладає відбиток на форми організації навчальної роботи і характер сукупного суб'єкта навчально-виробничої діяльності. У навчальному закладі основною формою є урок виробничого навчання, що зберігає свої загальнодидактичні ознаки, а на базовому підприємстві - навчально-виробничі роботи і виробнича практика.

Суспільні форми організації (індивідуальна, колективна) у професійній школі також мають свою специфіку, оскільки

поширюються не тільки на тих, кого навчають, але і на тих, хто навчає. Поряд із майстром виробничого навчання навчально-виховні функції виконує технічний персонал підприємства (майстри, бригадири), кваліфіковані робітники і колективи бригад, а виховні функції, у певному смислі, - весь колектив підприємства.

При виробничому навчанні застосовуються в основному ті ж засоби і методи навчальної роботи, що при теоретичному, проте їхньої функції і форми сполучення істотно відмінні, тому що визначаються цільовою практичною спрямованістю учбово-виробничої діяльності. Домінуючими структурними елементами занять при груповому навчанні є вправи., що супроводжуються вступним, поточним (в основному індивідуальним) і заключним інструктажем.

2. Принципи професійного навчання

Під принципами взагалі розуміють головні нормативні положення, передумови певної науки, теорії, концепції, галузі практики.

Принципами навчання відповідно називають нормативні вихідні положення, на які слід спиратися педагогам у процесі навчання учнів. В професійній освіті діють дві групи принципів навчання: загальнодидактичні і

специфічні, характерні тільки для професійного навчання. Загальнодидактичні принципи можуть бути реалізовані у всіх типах освітніх закладів, хоча їхня реалізація в умовах ПТНЗ має деякі особливості, пов'язані з характером професійної підготовки.

3. *Характеристика основних загальнодидактичних принципів навчання*

1. Принцип науковості і доступності професійного навчання. Принцип науковості потребує введення в зміст навчання науково достовірних знань, що відповідають сучасному станові науки, техніки, технології, а також рівневі розвитку і можливостям учнів. Відбір змісту навчання має ґрунтуватися на всіх принципах і закономірностях дидактики, бо логіка науки і логіка спеціального предмета, що вивчається і відображає її, не тотожні: в них не збігаються ні цілі, ні засоби, ні шляхи реалізації.

2. Принцип наочності навчання і розвитку науково-технічного мислення. Наочність навчання останнім часом розглядається ширше, ніж безпосередньо зорове сприймання, вона включає ще й тактильні (або моторні) елементи. В училищах застосовують різні види наочності, у тому числі натуральний (природний), об'ємний, символічний, графічний, звуковий тощо.

До засобів наочності належать практично всі об'єкти та знаряддя праці: машини, верстати, апарати, вимірювальні прилади, інструменти, матеріали. Широко застосовують площинні та об'ємні зображення предметів і явищ, спеціально створені з метою навчання, а також виробничі і природні об'єкти у натуральному або штучному вигляді. Специфічний для виробничого навчання вид наочності - реальна або навчальна техніко-технологічна документація (креслення, картки, таблиці, графіки, схеми тощо). Схематичне, умовне зображення передає у явищі лише найголовніше, у певній логічній обробці з використанням умовної символіки.

3. Принцип свідомості і творчої активності учнів при керівній ролі інженера-педагога – потребує створення умов для виявлення вихованцями пізнавальної самостійності і творчої активності в процесі засвоєння знань та застосування їх на практиці.

Самостійна пізнавальна діяльність учнів може бути репродуктивною (виконавчою) або пошуковою (творчою). При цьому самостійна діяльність здійснюється під керівництвом майстра, що певною мірою впливає на неї. Активність учнів у навчанні тісно пов'язана з їх самостійністю. Обидві ці якості притаманні навчальній діяльності, проте вони виявляються

різною мірою. Так, при усному викладі знань майстром (лекції, поясненні, інструктажі) учні виявляють лише мнемонічну активність, тобто намагаються тільки запам'ятати, щоб потім відтворити почуте. Щоб підвищити активність, треба навчати їх не тільки слухати, а й осмислювати матеріал, фіксуючи його у вигляді плану, тез чи конспекту, виділяти головне у змісті, відображаючи його в схемах, алгоритмах дій, опорних конспектах тощо.

4. Систематичності і послідовності в навчанні. Відбиває логіку змісту навчального предмета. Систематичність означає, що засвоєння учнями певної множини фактів, понять, суджень проводиться відповідно до логічного зв'язку і раціональної наступності. Принцип систематичності спирається на важливу характеристику розуму – системність мислення. Систематичність і послідовність проявляються у встановленні доцільних міжпредметних зв'язків, зв'язків між теоретичним і виробничим навчанням, а також між окремими темами і розділами кожного предмета профтехциклу.

5. Врахування індивідуальних особливостей учнів. Принцип передбачає необхідність індивідуального підходу до кожного учня, врахування його здібностей,

рівня попередньої підготовки, індивідуального темпу навчання тощо.

6. Зв'язку теорії з практикою, науки з виробництвом. Суть цього принципу досить повно розкрито у підручниках і посібниках з педагогіки та окремих методик для загальноосвітньої школи (переважно на прикладах з математики, фізики, трудового навчання, біології, хімії, географії). Щодо профтехучилищ, то зміст даного дидактичного принципу теж не викликає сумнівів. Широким можливостям реалізації цього принципу у профтехучилищах порівняно із загальноосвітньою школою можна навіть віддати перевагу.

Принцип зв'язку теорії з практикою позначається фактично на всіх компонентах навчально-виховної системи. Відповідно до виробничого навчання цей принцип слід уточнити як принцип взаємозв'язку теоретичного і виробничого навчання.

7. Міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Даний принцип визначає умови для глибокого осмислення фактів, узагальнень, способів дій, міцного засвоєння основних понять, законів, теорій, формування умінь і навичок на практиці.

4. Характеристика власне принципів професійного навчання

Крім загальнопедагогічних принципів ефективність і успішність освітнього процесу в ПТНЗ пов'язана з дотриманням інженерно-педагогічними працівниками системи профтехосвіти специфічних принципів навчання, характерних тільки для професійних навчальних закладів. Це наступні принципи:

1. Професійної спрямованості загальноосвітніх і загальнотехнічних дисциплін. Його реалізація пов'язана з узгодженням цілей навчання, змістом загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, а також їх навчальних програм усіма викладачами, що навчають учнів одній професії. Об'єднання інженерно-педагогічних працівників за професійною, а не за предметною ознакою дозволить під час вивчення усіх дисциплін показати значимість її для учня в майбутній професійній діяльності.

2. Технологічної послідовності у вивченні навчального матеріалу. Цей принцип навчання поширюється тільки на такі дисципліни як «Виробниче навчання» і «Спецтехнологія» і допускає таку послідовність вивчення учнями виробничих операцій, що властива типовим технологічним процесам на виробництві.

3. Моделювання професійної діяльності в навчальному процесі. Під моделюванням професійної діяльності в навчальному процесі розуміють виявлення і відпрацювання

типових професійних задач, підбираючи відповідні форми і методи навчання. Завдання моделювання полягає у встановленні відповідності між вимогами, пропонованими до підготовки, і фактичним обсягом професійних знань і умінь. Моделювання діяльності робітника припускає опис еталонних вимог до нього:

- функцій, виконуваних на робочих місцях;

- задач, що повинен уміти вирішувати робітник;

- загальнопрофесійних, загальнотехнологічних і спеціальних знань, умінь і навичок, що необхідні для рішення поставлених задач.

4. Принцип професійної мобільності. Він передбачає такий добір змісту освіти і організацію навчального процесу, які були б спрямовані на розвиток в учня здатності швидко освоювати технічні засоби, технологічні процеси і нові спеціальності, формування потреби до підвищення своєї освіти і кваліфікації. Мобільність, творчий характер праці залежать від широти кругозору, осмислення і рішення практичних проблем, бачення і розуміння перспектив розвитку виробництва. Мета навчання полягає в тому, щоб учень не тільки опанував професійними

уміннями, але і розвив свій інтелект. Зміст професійного навчання повинен швидко удосконалюватися й адаптуватися при виникненні інновацій у техніку, технології, організації праці.

5. Принцип модульності професійного навчання. Сутність модульного навчання полягає в тому, що учень самостійно може працювати за запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, що включає в себе інформаційну частину і методичний посібник з досягнення поставлених дидактичних цілей.

Програми мають варіативний характер, зміст модулів постійно обновляється з урахуванням соціального замовлення.

Реалізація принципу модульності забезпечує інтеграцію усіх видів діяльності що учиться, пошук шляхів досягнення цілей, орієнтацію учня на перспективу підвищення рівня професійної підготовки по навчальним модулям. Дотримання системи перерахованих вище принципів навчання дозволить інженерам-педагогам досягти поставлені дидактичні, виховні і розвиваючі цілі професійної освіти.

Таким чином, професійно-технічна освіта є специфічною системою, яка у цілісному вигляді представляє усі суттєві, змістовні й організаційні характеристики трудової,

професійної освіти. Ядром професійної підготовки є виробниче навчання – основний різновид педагогічної діяльності, у ході якої на основі поєднання навчання з продуктивною працею, виховання стійкої потреби до праці і розвитку творчої активності в учнів формуються знання, уміння і навички, що забезпечують здатність і готовність до здійснення конкретної професійної діяльності певного рівня кваліфікації.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке професійно-технічна освіта?
2. Що таке логіка педагогічного процесу?
3. В чому специфіка логіки професійного навчання?
4. Що є ядром (основою) професійної підготовки?
5. Що таке принципи навчання взагалі і які групи принципів характерні для професійного навчання?

Тема 8. Контроль знань, умінь, навичок учнів

ПЛАН

1. Поняття про контроль навчання, його функції.
2. Види контролю навчання.
3. Методи контролю навчання.
4. Оцінювання навчальних досягнень учнів.
5. Вимоги до перевірки та оцінювання успішності учнів.

1. Поняття про контроль навчання, його функції

Контроль є важливим структурним компонентом навчального процесу. Він здійснюється на всіх етапах навчання, але особливого значення набуває після вивчення певної теми або завершення ступеня навчання.

Контроль у дидактиці розуміють як перевірку, оцінювання і облік успішності учнів. Спостереження за учнем під час занять, вивчення зошитів і інших продуктів навчальної та практичної діяльності учнів, перевірка знань, навичок і вмінь школярів є засобами контролю. Облік успішності передбачає фіксацію результатів контролю у вигляді оцінного судження або числового бала. Результати контролю використовуються для аналізу ефективності навчального процесу, прийняття рішень про удосконалення його методів, засобів і форм організації. Контроль є необхідною ланкою управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів.

Функції контролю навчання:

- *діагностична*: вчитель виявляє успіхи і недоліки в знаннях, навичках і уміннях учнів, з'ясовує їх причини і визначає заходи для підвищення якості навчання, попередження і подолання неуспішності. Це дозволяє планувати

і коригувати викладання, визначати ефективність використаних методів навчання;

- *навчальна*: перевірка пізнавальних досягнень учнів сприяє повторенню, уточненню, поглибленню і систематизації знань, удосконаленню навичок і вмінь;

- *виховна*: систематичний контроль і оцінка успішності сприяє вихованню в учнів адекватної самооцінки, дисциплінованості, самостійності, наполегливості в роботі, почуття відповідальності; залучення учнів до взаємоконтролю сприяє формуванню в них навичок взаємо- і самоконтролю, справедливості, взаємоповаги;

- *стимулююча*: добре вмотивоване, справедливе і регулярне оцінювання успішності учнів є важливим стимулом у навчанні, спонукає школярів до систематичної навчальної діяльності, активізує їх роботу, ліквідацію виявлених помилок і недоліків;

- *управлінська*: завдяки контролю вчитель одержує інформацію про успіхи і недоліки кожного учня. Це дозволяє йому скоригувати роботу учнів і свою власну діяльність – змінити методику викладання, удосконалити організацію навчання школярів тощо.

2. Види контролю навчання

Використовуються такі види контролю: *вхідний, поточний, рубіжний, підсумковий та відстрочений.*

Вхідний контроль проводиться перед вивченням нового предмету з метою визначення рівня підготовки. Вхідний контроль проводиться на першому занятті за завданнями, які відповідають програмі попередньої дисципліни.

Поточний контроль проводиться викладачами на всіх видах занять. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки унів за визначеною темою (навчальним елементом).

Рубіжний модульний контроль – це контроль знань після вивчення логічно завершеної частини навчальної програми дисципліни змістового модуля. Рубіжний модульний контроль є необхідним елементом модульно-рейтингової технології навчального процесу. Частота проведення цього виду контролю визначається кількістю змістових модулів протягом навчального семестру.

Підсумковий модуль-контроль забезпечує оцінку результатів на заключному етапах їх навчання. Він включає: семестровий (річний) контроль та державну атестацію.

3. Методи контролю навчання

Контроль за навчальною діяльністю може здійснюватися різними методами і в різних формах. У шкільній практиці застосовують такі методи, як щоденне спостереження за навчальною діяльністю учнів, усна, письмова, графічна, практична перевірка і тести успішності. Організаційними формами контролю є індивідуальна і фронтальна перевірка під час навчання, індивідуальні і фронтальні заліки після вивчення певної теми чи розділу програми, перевідні та випускні екзамени.

Щоденне спостереження за навчальною діяльністю учнів дозволяє учителю скласти уявлення про те, як вони поведуть себе на уроках, як сприймають навчальний матеріал, в якій мірі виявляють уважність, самостійність і кмітливність, які їх пізнавальні інтереси і нахили, здібності. Результати таких спостережень не оцінюють і не фіксують в офіційних документах, однак вони важливі для своєчасної корекції навчання, попередження неуспішності.

Усне опитування – один з найпоширеніших методів перевірки знань учнів (індивідуальне і фронтальне опитування, усні заліки, екзамени тощо). Сутність цього методу полягає в постановці перед учнями запитань за змістом вивченого матеріалу й оцінюванні якості та повноти їхніх відповідей.

Під час фронтального опитування учитель ставить перед учнями всього класу серію запитань, які вимагають короткої відповіді. Це дозволяє охопити й активізувати всіх учнів, але дає поверхове уявлення про якість їх знань.

Ущільнене опитування полягає в тому, що вчитель викликає одного учня для усної відповіді, а 4-5 учням пропонує дати письмові відповіді на поставлені запитання.

Поурочний бал виставляється учням за знання, які вони демонструють протягом уроку. Це дозволяє підтримувати пізнавальну активність учнів протягом усього уроку.

Суттєвий недолік усної перевірки полягає в тому, що на оцінку впливає чимало сторонніх факторів, знижуючи її об'єктивність: ефект контрасту (відповідь учня оцінюється у порівнянні з відповідями однокласників); попередня інформація про успішність учня (відмінникам оцінки часто завищують, «трієчникам» занижують); темп відповіді (більш швидкий темп оцінюють вище). Враховуючи це, усну перевірку слід поєднувати з іншими методами.

Учитель заздалегідь повинен підготувати контрольні запитання для усної перевірки. їх характер залежить від етапу навчання і змісту навчального матеріалу. Найпоширенішими є

запитання типу: «розказати», «назвати», «сказати», «перелічити». Вони вимагають від учня відтворення вивченого напам'ять і менше мобілізують мислення. Проте перевірка має виявляти насамперед логіку мислення учня, розуміння суті навчального матеріалу, а не механічне його запам'ятовування.

Важливою дидактичною вимогою до перевірки знань є чіткість і зрозумілість формулювання запитань. Стилiстична неохайність або багатозначність запитань утруднюють відповідь на них. Нелегко, наприклад, зрозуміти учневі суть таких запитань: «Що є в тундрі?», «Що сталося після закінчення другої світової війни?», «До чого наближається поезія Тичини?» та інші.

При усній перевірці знань важливе значення має форма звертання вчителя до учнів, тон запитань. *Грубим порушенням педагогічного такту є*, наприклад, такі звертання: «Зараз піде відповідати хто-небудь з найслабших», «Хоч я ніколи не чула від тебе розумного слова, проте спробуй відповісти на це запитання». Такі звертання негативно позначаються на самооцінці учня, ображають його гідність, підривають віру у власні можливості.

Письмовий контроль знань і умінь здійснюють за допомогою *письмових робіт* (твори, перекази, диктанти, контрольні роботи з

математики, реферати). Його можна застосовувати для перевірки знань з усіх навчальних предметів. Він дозволяє виявити уміння логічно, послідовно викладати матеріал, висловлювати свої думки на письмі. Особливо цінною рисою письмової перевірки є її економність у часі: вчитель перевіряє відразу знання всіх учнів класу.

Перед письмовою контрольною роботою вчитель повинен дати стислий інструктаж про порядок її проведення. Необхідно попередити учнів, скільки часу відведено на роботу, а також порадити їм пропускати непосильні завдання і не затримуватись з відповіддю на інші питання. Для учнів, які закінчують контрольну роботу раніше за інших, слід передбачити додаткові завдання.

Метод практичного контролю дає можливість перевірити вміння учнів застосовувати набуті знання на практиці. Користуватися ним можна при вивченні фізики, хімії, біології, географії, математики, інформатики, фізкультури, у процесі трудового навчання.

4. Оцінювання навчальних досягнень учнів

Для ефективного контролю успішності учнів не досить лише виявити, що вони знають і вміють. Потрібно також правильно оцінити їхні знання і вміння. Оцінка складається з двох

компонентів – числового балу, який фіксує результат перевірки знань, умінь та навичок школярів, і оцінного судження, що характеризує якість роботи учнів, їх ставлення до навчання, старанність.

Результати контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів виражається у її оцінюванні. *Оцінювання (оціночне судження)* – це визначення ступеня засвоєння знань, умінь та навичок.

Кількісним вираженням оцінювання є оцінка. *Оцінка (числовий бал)* – це умовне вираження кількісного оцінювання знань, умінь, навичок учнів у цифрах чи балах.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів враховують:

- характеристики відповіді: правильність, щільність, повнота, логічність, обґрунтованість;
- сформованість загальнонавчальних і предметних умінь та навичок;
- рівень володіння розумовими операціями: аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням, класифікацією, узагальненням тощо;
- розвиток творчих умінь (уміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, перевіряти їх);
- самостійність оцінних суджень;

На основі цих показників виділяють чотири рівні навчальних досягнень учнів.

Початковий рівень: відповідь учня фрагментарна, характеризується початковими уявленнями про предмет вивчення.

Середній рівень: учень відтворює основний навчальний матеріал, здатний виконувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

Достатній рівень: учень знає істотні ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні закономірності, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), вміє робити висновки, виправляти допущені помилки.

Високий рівень: знання є глибокими, міцними, узагальненими, системними. Учень вміє застосовувати їх для виконання творчих завдань, може самостійно оцінювати різноманітні ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію.

5. Вимоги до перевірки та оцінювання успішності учнів

Знання учнів необхідно оцінювати об'єктивно. Ефективним стимулом навчання оцінка стає лише тоді, коли вона об'єктивна і

справедлива, коли до всіх учнів ставляться однакові вимоги.

Виставлення оцінки слід супроводжувати обґрунтуванням. Оголошуючи оцінку, вчитель має коротко, але чітко і переконливо умотивувати її. Необхідно вказати на позитивні сторони відповіді та допущені помилки, неточності. Обґрунтування оцінки вимагає аналізу способів діяльності учня, його ставлення до навчання, міри старанності, повноти та правильності знань.

Перевіряти й оцінювати знання учнів слід систематично, регулярно. Це дозволяє оперативно вносити корективи в навчальний процес, організовує та дисциплінує учнів, спонукає їх до постійної роботи. Оперативне отримання учнями зворотного зв'язку щодо успішності засвоєння конкретних знань і умінь посилює їх навчальну мотивацію та підвищує успішність.

Оцінювання навчальних досягнень повинно охоплювати всіх учнів. Здійснювати індивідуальний підхід під час оцінювання успішності учнів. Це вимагає створення таких умов, за яких знімається психічне напруження, тривога учнів і вчитель може об'єктивно виявити й оцінити досягнення кожного з них: під час опитування не підганяти учнів, давати

час на обміркування, створювати ат мосферу доброзичливості.

Таким чином, необхідно формувати в учнів уміння самостійно контролювати, оцінювати і коригувати свою навчальну діяльність. Слід використовувати різноманітні форми та методи контролю.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке контроль у навчанні?
2. Визначте функції контролю навчання.
3. Які бувають види контролю?
4. Назвіть методи контролю навчання.
5. Що слід враховувати при оцінюванні навчальних досягнень учнів?

Тема 9. Особливості організації виховної роботи

ПЛАН

1. Планування виховної роботи.
2. Основні етапи планування виховної роботи в класі.
3. Моральне виховання учнів.

1. Планування виховної роботи

Планування виховної роботи у класі дозволяє значно зменшити частину непередбаченості у розвитку педагогічної ситуації, забезпечити наступність сьгоднішніх і завтрашніх дій, впорядкованість та ефективність виховної роботи.

Планування – це спільна діяльність класного керівника, учнів і дорослих з визначення цілей, змісту та способів організації виховного процесу і життєдіяльності класного колективу, організаторів і учасників намічених справ, термінів їх проведення.

У самому загальному вигляді план виховної роботи – це документ, що вказує змістові орієнтири діяльності, визначає її порядок, обсяг, тимчасові рамки. Він виконує наступні *функції*:

- спрямовуючу, визначальну, тобто вказує конкретні напрямки й види діяльності;

- прогнозуючу, тобто побічно відбиває задум, представляє результати через конкретні дії;

- координуючу, організаторську, тобто, з одного боку, відображає те, яким чином, якими засобами діяльність організується й хто є її суб'єктом і об'єктом; з іншого боку, вказує порядок діяльності, її взаємозв'язок з іншими видами, а також визначає її місце й час, відповідає на питання: хто, що, коли й де повинен робити;

- контрольну: по-перше, сам педагог, користуючись планом, може контролювати реалізацію поставлених цілей; по-друге, за планом легко перевірити, наскільки він відповідає дійсності; більше того, рівень і якість

плану відображає рівень професіоналізму педагога;

- репродуктивну (відтворюючу), тобто через будь-який проміжок часу за планом можна відновити зміст і обсяг виконаної роботи.

У школі традиційно склалася система планування. Маються на увазі такі плани: загальношкільний; класних керівників; вихователів; органів самоврядування; учнівських організацій; трудових об'єднань учнів; шкільних гуртків; спортивних секцій; бібліотеки; батьківського комітету; роботи у мікрорайоні; план роботи заступника з виховної роботи.

Дієвий та результативний план виховної роботи повинен:

1. Забезпечувати єдність та творчу реалізацію інструктивно-методичних настанов державних органів, потреб регіону, колективу самої школи (ювілейні дати, свята народного календаря тощо), спиратися на досягнення сучасної педагогічної науки.

2. Бути цілеспрямованим, конкретним, розумно насиченим, послідовним, систематичним, гнучким;

3. Бути коротким та компактним.

4. Системним та комплексним – реалізовувати різноманітні напрямки виховання

у конкретних виховних заходах за єдиною системою роботи.

5. Поєднувати словесні, наочні і практичні форми і методи виховання, які мають відповідати віковим особливостям учнів.

6. Забезпечувати спадкоємність змісту й форм діяльності: виключити неоправдане дублювання, урахувати попередній досвід, відобразити перспективи в роботі.

7. Передбачати єдність педагогічного керівництва та активності вихованців.

Виходячи з цього можна сказати, що план виховної роботи, як документ, складається на тривалий термін (не менш ніж місяць), узгоджується з керівництвом школи.

Існує розмаїття структур планів виховної роботи, однак всі вони обов'язково *містять такі блоки*:

I. Короткий аналіз виховної роботи за минулий рік.

II. Мета та завдання на новий навчальний рік.

III. Характеристика класу (з урахуванням даних про рівень вихованості учнів).

IV. Основні виховні справи з організації та розвитку класного колективу.

V. Індивідуальна робота з учнями та активом класу (в розділі передбачаються методи

та прийоми залучення конкретних учнів до підготовки й проведення важливих справ).

VI. Робота з батьками (в розділі передбачається участь батьків у конкретних справах і допомога, яку вони надають).

Класний керівник, крім плану виховної роботи, має зошит (щоденник) роботи класного керівника та карту індивідуального розвитку учня. У зошит роботи класного керівника записуються всі дані про учнів, заняття в позаурочний час, дані про здоров'я й харчування, про чергування по класу й школі, про роботу з батьками (збори, лекторії, індивідуальна допомога тощо), про роботу з учителями, що працюють в класі.

2. Основні етапи планування виховної роботи в класі

До основних етапів планування виховної роботи в класі входять:

1. Аналітична діяльність: аналіз виховної роботи за попередній термін, аналіз стану розвитку учнів та учнівського колективу.

2. Цілевизначення – процес постановки перспективних завдань та вибір шляхів їх виконання.

3. Моделювання класним керівником образу класу та процесу виховання у ньому.

4. Колективне планування (найскладніший етап).

5. Уточнення, коректування педагогічного задуму та оформлення плану виховної роботи.

Плануючи певні виховні заходи, необхідно враховувати конкретні умови: вік учнів, рівень їх вихованості, стан успішності та дисципліни, стадії розвитку учнівського колективу, наявність матеріальної бази тощо.

При плануванні виховної роботи необхідно враховувати:

- результати виховної роботи й висновки, отримані в ході аналізу;
- виховні й організаційно-педагогічні завдання;
- матеріали, ради й рекомендації педагогічної й методичної літератури з виховної роботи;
- передовий досвід країни, міста, школи;
- можливості батьків, громадськості;
- виховний потенціал соціального оточення школи, підприємств, культурних установ;
- традиційні свята навчального року;
- події, факти, пов'язані з життям країни, міста, села;
- події, дати, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей;
- традиції школи;
- права, проведені найближчими культурними установами;

- пропозиції педагогів, учнів, батьків.

Таким чином, ждний план не може бути догмою. Глибокий та щоденний аналіз позитивних та негативних тенденцій у житті учнівського колективу дає можливість та забезпечує необхідність їх постійного удосконалення та змін. Тільки життя та конкретні результати виховання школярів можуть бути критерієм їх правильності та ефективності.

3. Моральне виховання учнів

Моральне обличчя особистості – найважливіший показник її всебічного і гармонійного розвитку, який не втрачає своєї актуальності і в умовах демократизації суспільства, переходу до ринкових відносин.

Теорія морального виховання – це система науково-педагогічних знань про закономірності, що характеризують сукупність впливів на свідому поведінку школярів, розвиток та становлення моральної зрілості особистості.

Моральне виховання – це цілеспрямований і організований процес формування моральних якостей особистості, рис характеру, навичок і звичок моральної поведінки, на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Моральна культура – це соціально обумовлений рівень розвитку особистості, що

забезпечує поведінку (дії та вчинки людини) відповідно до моральних правил та норм, прийнятих у суспільстві.

Моральну структуру особистості розглядають як сукупність:

- моральної свідомості (знання, погляди, переконання, судження, оцінки, ідеали);
- морально-вольових рис характеру (наміри, установки, мотиви);
- уміння орієнтувати поведінку (дії, вчинки, навички та звички).

Морально розвинутою особистістю слід вважати таку, яка на певному віковому етапі досягає рівня розвитку, коли починає керувати своєю поведінкою, й при цьому надає їй оцінюванні характеристики. Моральна культура людини, при цьому, виступає як один з важливих показників, як результат кропіткої роботи всього педагогічного колективу. Моральне виховання тісно пов'язане з іншими складовими системами виховання. Його результативність неможлива повною мірою без реалізації фізичного, розумового, естетичного, трудового компонентів виховного процесу.

Основи морального виховання становить етика. *Етика* (від греч. *ethika* – звичка, норів звичай) – філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості її походження у конкретному суспільстві, про

розвиток моральних норм і взаємовідносини між людьми.

Моральне виховання характеризують поняття:

Мораль (від лат. *moras* – звичай) – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми. Мораль регулює поведінку людини у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, в сімейних, особистих, колективних, міжнаціональних та міжнародних стосунках.

Моральний ідеал – образ, що втілює у собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути.

Моральна норма – вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу; конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її.

Моральний кодекс – зведена в систему сукупність моральних норм.

Моральні переконання – стійкі, свідомі моральні уявлення людини, відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, пов'язані із оцінкою стосунків між людьми.

Моральні якості – типові моральні риси поведінки людини.

Моральність – втілені у практичній діяльності людей моральні переконання, моральні ідеали, норми, почуття та принципи.

Зміст морального виховання учнів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівня її моральності. В основу змісту морального виховання учнів покладені загальнолюдські *морально-духовні цінності* – набуті попередніми поколіннями, незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності, морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки і життєдіяльності окремої людини або певних спільнот. А також *національні моральні цінності* – історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняють певні національні прояви, своєрідності у поведінці, і є основою соціальної діяльності людей певної етичної групи.

Мета морального виховання передбачає формування моральної культури людини відповідно до вимог суспільства. З мети морального виховання випливають і *завдання, до них відносять*:

- формування моральної свідомості, тобто збагачення морального кругозору особистості, озброєння її етичними поняттями, моральними переконаннями і моральними оцінками відповідно до їх загальносупільної сутності;

- формування моральної поведінки – звичок і навичок, моральних вчинків особистості;

- формування єдності моральної свідомості і поведінки школяра.

Формування моральної культури школярів – складний, динамічний процес. Педагогу, що здійснює цей процес, доцільно чітко *знати шляхи*, якими йде моральне становлення особистості. *До них відносять:*

- вироблення емоційно-позитивного стилю взаємин у системі вихователь-вихованець, учитель-учень;

- обґрунтованість необхідності моральної вимоги;

- створення в класі, школі морально-психологічного клімату;

- заохочення самостійної діяльності школярів, що стимулює формування моральних потреб їх особистості;

- висування вимог таким чином, щоб учень їх сприймав як власні;

- забезпечення єдності слова і справи.

Отже, моральне виховання включає: формування у людини усвідомлення зв'язку з суспільством, залежності від нього, необхідності погоджувати свою поведінку з інтересами суспільства; ознайомлення з моральними ідеалами, вимогами суспільства, доведення їх розумності; перетворення моральних знань в моральні переконання; формування стійких моральних відчуттів і якостей.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке планування виховної роботи та для чого воно потрібне?
2. Які функції виконує план виховної роботи?
3. Які вимоги висуваються до планування виховної роботи?
4. Як треба здійснити планування в класі, щоб створити дієвий план виховної роботи?
5. Назвіть основні риси морально розвиненої особистості.

Тема 10. Виховна робота педагога в навчальній групі

ПЛАН

1. Методика проведення виховної години.
2. Організація та проведення виховних заходів.
3. Методика підготовки та проведення класних зборів.
4. Методика проведення етичної бесіди.

1. Методика проведення виховної години

Виховні години є основним компонентом системи роботи класного керівника. Вони проводяться з різними виховними цілями. Їх форми й технології можуть мати безліч варіантів залежно від поставленої мети, віку учнів, досвіду класного керівника й шкільних умов.

Виховна година – це форма спілкування класного керівника з учнями, це розмова «по душам», це корисна інформація, необхідна вихованцям для майбутнього дорослого життя, яку не можна у повній мірі отримати на уроках, це збір колективу для вироблення плану участі класу в загальношкільних заходах.

Таким чином, виховні години, що проводяться у системі, привчають учнів вбачати за своїми діями та вчинками їх місце в колективі, розвивають у них здатність до осмислення життєвих явищ, усвідомлювати соціальну спрямованість своєї життєдіяльності.

Тематика виховних годин може бути різноманітною, й отже не існує меж для педагогічної творчості класного керівника щодо форми проведення виховної години. Також неможливо заздалегідь передбачити всі проблеми в класі і включити їх обговорення до плану виховної роботи, що привносить в

проведення виховної години завжди елемент новизни, непередбачуваності.

Основні функції виховної години:

- освітня – ознайомлення та пізнання оточуючого світу;

- орієнтовна – спрямована на оцінювання навколишнього;

- спрямовуюча – така, що дозволяє визначити шляхи та засоби взаємодії з оточуючим дитину світом.

Метою виховної години має бути формування чітко визначеного ставлення учнів до об'єктів та явищ оточуючого світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядних поглядів, умінь та навичок спілкування, доцільної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

При всій розмаїтості тематики та форм проведення виховні години можна систематизувати таким чином:

- виховна година – організована як спосіб колективного планування класної або загальношкільної справи;

- виховна година – як спосіб розв'язання можливого конфлікту;

- виховна година – запланована, для підведення підсумків, наприклад, успішності за семестр;

- виховна година – як бесіда з психолого-педагогічних проблем учнів; система виховних годин для реалізації визначеної освітньої програми: людина і суспільство, людина і пізнання світу, людина і природа, народна культура і духовність тощо.

При плануванні та обранні теми, змісту та доцільної методики проведення класних годин *слід враховувати:*

- пріоритетні напрямки виховної роботи в сучасних умовах (через реалізацію Програми виховання);

- рівень розвитку учнів, їх вікові та психологічні особливості;

- захоплення, інтереси, потреби учнів та їх батьків;

- необхідність засвоєння школярами духовних надбань рідного народу – мови, культури, традицій, звичаїв.

2. Організація та проведення виховних заходів

У проведенні виховного заходу можна чітко виділити три взаємопов'язаних етапи: підготовчий, етап проведення, підсумок заходу. Своєрідність етапів залежить від обраної форми виховного заходу, однак можна схематично окреслити загальні підходи.

Підготовчий етап. Під час організації будь-якої класної справи, виховного заходу,

реалізації певної форми виховання, треба чітко визначити її тему, мету та завдання.

Класному керівникові варто враховувати найбільш пріоритетні виховні завдання, *серед яких:*

- розвиток пізнавальних інтересів, світогляду учнів;
- формування моральної культури та поведінки;
- виховання високої естетичної культури;
- формування навичок здорового способу життя;
- формування трудових навичок;
- виховання почуття обов'язку та відповідальності;
- створення в класі атмосфери дружби, взаєморозуміння та підтримки;
- розвиток творчих можливостей учнів.

Ці завдання, з урахуванням потреб та інтересів, рівня розвитку учнів та учнівського колективу, й реалізуються у певній формі заходу.

Центральне місце в підготовці виховного заходу займає *підбор матеріалу*. Залежно від характеру роботи для цього необхідно різний час. Так, багато часу потрібно, щоб підібрати матеріал для читацької конференції, диспуту, вечора, огляду.

Слід акцентувати на такий важливий елемент підготовки виховного заходу, як *організаційна робота*. Вихователь керує нею, залучаючи дітей. Він розподіляє між учнями класу доручення, допомагає їх виконувати, контролює. Для організації великих заходів доцільно створювати комісії, оргкомітети, творчі та ініціативні групи, проводити між ними змагання на кращу підготовку.

Завершується підготовка *складанням плану заходу* (конспекту, сценарію), що повинен відбивати його специфіку.

Таким чином, вміння планувати виховний захід є одним з елементів наукової організації праці вчителів й учнів у галузі виховної діяльності.

Проведення заходу. Педагогічна практика підтвердила доцільність такої послідовності: 1. Вступне слово вчителя чи ведучого, який повідомляє тему та мету проведення виховного заходу. 2. Безпосереднє проведення заходу, хід якого залежить від тієї форми, яка для нього обрана.

Підведення підсумків, рефлексія. Іноді буває так, що захід закінчено, але не завершено, тобто учнями залишається неусвідомленим виховний ефект від проведеного часу. Аналіз підсумків заходу варто проводити систематично, тому, що тільки спираючись на

досягнуте можна успішно рухатися вперед, закріплювати краще, позбутися недоліків. Такий аналіз підсумків має *дві основні функції – організуючу й виховну*: регулярний аналіз сприяє кращій організації роботи, спонукає більш серйозно ставитися до дорученої справи, оскільки його підсумки й результат не залишаються непоміченими, а піддаються оцінці, аналіз – також і гарна школа виховання спостережливості, самокритичності, вимогливості, формування суспільної думки, правильного ставлення до критики, підвищення педагогічної майстерності.

3. Методика підготовки та проведення класних зборів

Класні учнівські збори – це керівний орган учнівського колективу класу, одна з основних організаційних форм роботи класного керівника з учнями класу. *Мета класних зборів* – розвиток учнівського самоврядування, згуртування первинного колективу, формування громадської думки, залучення всіх учнів до організаторської діяльності. *Головне завдання зборів* – привчати учнів говорити, відстоювати і аргументовано доводити свою думку, поважати погляди інших, вести дискусію тощо.

Вміла організація учнівських зборів, є могутнім фактором зміцнення учнівського колективу і важливим засобом виховання в

учнів високих моральних якостей: почуття гідності й обов'язку, сміливості і мужності, принциповості і відповідальності за свої вчинки, вміння самостійно розбиратися в питаннях, підпорядкувати особистісні інтереси суспільним.

Радянський педагог Антон Семенович Макаренко, який ввів у практику виховання загальний збір вихованців, писав про те, що педагогам важливо відчувати енергію незачесаної, неприглаженої дитячої думки, дитячі тривоги і сумнівів, а свіжа ідея, як іскра, спалахує від тертя і розпалюється в суперечках, у боротьбі думок.

Учнівські збори класу можуть носити найрізноманітніший характер, стосуватися різних сторін діяльності класного колективу. Найчастіше вони присвячуються повсякденному життю класу, як наприклад, організації допомоги кому-небудь із школярів, обговоренню заходів з поліпшення успішності.

Зазвичай класні збори мають проводитися не менш, ніж один раз на чверть, але, при цьому, можуть мати місце термінові збори в зв'язку з тією або іншою непередбаченою подією в класі, яка вимагає негайного обговорення. У такому разі проводяться незаплановані збори.

Класний керівник на учнівських зборах не є їх безпосереднім керівником, його повноваженість обмежена колом прав: брати участь в роботі класних зборів із правом одного голосу; надавати методичну допомогу організаторам зборів, не підмінюючи їх в роботі; володіти ініціативою складання і внесення в порядок денний класних зборів питань, пов'язаних із життям учнівського колективу; всебічно підтримувати громадську і творчу ініціативу, активність учнів, їх самостійність не впливаючи безпосередньо на прийняття рішень.

При підготовці до зборів вчителю слід чітко уявити їх мету, шляхи здійснення цієї мети і педагогічну цінність наміченого заходу.

Проведення зборів. Збори відкриває староста класу. Відкритим голосуванням обирається голова і секретар зборів. Після затвердження порядку денного слово надається доповідачеві, особам, наміченим для виступів, і всім бажаючим виступити.

Збори закінчуються прийняттям конкретних рішень, які вносяться в протокол.

4. Методика проведення етичної бесіди

Бесіда – діалог, розмова вчителя й учня, учителя й колективу учнів. *Етична бесіда* розглядається в практиці роботи школи як специфічна форма організації морального

виховання учнів. *Мета етичної бесіди* – озброєння учнів знаннями етичних норм, правил культури поведінки; формування вмінь і навичок морального поведінки, дотримання норм моралі; виховання поваги людини до себе й інших; формування потреби в дотриманні моральних норм і пропаганді норм моральності у взаємостосунках людей.

Методика проведення бесіди, етичної бесіди, передбачає урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, рівня їхньої вихованості, особистісних потреб учнів та колективу школярів.

Щоб відверта розмова не підмінилась монологом або не перетворилася на безкорисну балаканину необхідно дотримуватися наступних вимог. *Під час обговорення необхідно:*

- використовувати морально-етичні ситуації, відповідний зміст;
- дотримуватися принципів наукової обґрунтованості, доступності моральних понять, що вводять у бесіду;
- гуманізації й демократизації відносин у системі «вчитель-учень»;
- відбрати такі питання для обговорення, які викличуть дітей на відверту розмову;
- здійснювати особистісно-орієнтований підхід до учнів (ураховувати особистісні якості,

індивідуальні і вікові особливості учня, на цій основі зробити зміст бесіди особистісно значущим для кожного вихованця);

- реалізовувати діалогічний і імітаційно-ігровий підхід;

- пов'язувати матеріал з реальним життям класу, з проблемами життя дітей.

Етапи підготовки й проведення етичної бесіди: Підготовчий етап, найбільш тривалий і трудомісткий, містить у собі різноманітну спільну діяльність учителя й вихованців. Вибір теми етичної бесіди й визначення мети і завдань проводиться з урахуванням програми виховання колективу школярів, а також становища в класному колективі. Учителеві необхідно підібрати літературу, допоміжні матеріали з теми.

Орієнтовний план-конспект проведення етичної бесіди:

1. Вступ – опис яскравого факту або події (розповідь вихователя), читання розповіді, вірша, казки; розповіді дітей з життя. Особливий інтерес викликає в учнів програвання конкретних ситуацій, уривків з розповідей, сценок, де розкривається емоційне ставлення до того, що відбувається.

2. Основна частина. Проводиться у вигляді бесіди, спрямованої на з'ясування дітьми моральноетичних понять. Серед них:

питання, спрямовані на аналіз і оцінку поведінки героїв, знайомих дітей; роз'яснення виховних норм і правил поведінки, розповіді-загадки (альтернативні завдання), вирішення моральних завдань учнями, створення життєвих ситуацій для переконання дітей у необхідності моральних учинків, вікторини.

3. Заключне слово ведучого. Висновки.

Тематика бесід залежить від віку та розвитку школярів. Наприклад, для учнів 4-5 класів: «Про доброту й увагу до людей», «Про дружбу». «Бути дисциплінованим – що це значить?», «Про точність і охайність», «Про скромність і зазнайство», «Яку вона – людини праці?», «Чарівний світ природи рідного краю». Тематика бесід для учнів 6-9 класів: «Громадянин чи обиватель», «Чого в іншому не любиш, того не роби сам», «Про борг і честь», «Як слово наше відгукнеться», «Якщо друг виявився раптом...», «Як дарувати подарунки», «З посмішкою день світліший!» Тематика бесід для учнів 10-12 класів: «Золоте правило моральності, що воно значить для тебе», «Моральні основи взаємин юнаків і дівчат», «Самотність удвох», «Вміти дарувати радість людям», «Кохати або бути коханим?», «Пізнай себе й зроби себе кращим», «За гроші не все купується. За гроші не все продається».

Основні прийоми, застосовувані під час проведення етичної бесіди: 1. Говоріть спокійним голосом. Діти краще реагують на нормальний звуковий рівень голосу, ніж на лемент. 2. Використовуйте мовні різновиди: повні речення, короткі речення, використовуйте мовні повтори, усталені мовні конструкції, наголоси, акцентування. 3. Повторюйте те, що говорять учні, виправляйте їх, заохочуйте до висловлення власних ідей і почуттів. 4. Використайте навідні запитання, такі як: Як ви це розумієте? Що Ви думаєте у зв'язку з обговорюваною проблемою? Чому Ви так думаєте? Коли Вас це хвилює. Як Ви вчините? 5. Уникайте питань, які вимагають лише відповідей «так» або «ні». 6. Знайдіть час для особистої бесіди з кожною дитиною, підберіть слова, які описують почуття. 7. Розширюйте запас слів, уникайте абстрактних понять. 8. Уживайте слова у властивому їм значенні, пояснюйте дітям значення слів і опорних понять.

Таким чином, класний кеївник має багато обов'язків по виховній роботі, які він повинен сумлінно виконувати. До основних із них відносяться: проведення виховної години, організація та проведення виховних заходів, проведення класних зборів, проведення етичної бесіди.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке виховна година?
2. Опишіть функції виховної години.
3. У чому суть організації та проведення виховних заходів?
4. Визначте основну мету та завдання проведення класних зборів.
5. Що таке етична бесіда? У чому її суть?
6. Коротко опишіть хід етичної бесіди.

Тема 11. Психологічні основи професійного становлення

ПЛАН

1. Вимоги та особливості педагогічної діяльності.
2. Негативні для професійного становлення вчителів явища.

1. Вимоги та особливості педагогічної діяльності

Для того, щоб бути затребуваним, привабливим і ефективним, як справедливо зазначив, вчитель має відповідати потребам практики, вимогам часу, тим перспективам, що окреслюються в процесі суспільної трансформації. Життя висуває перед учителем ряд вимог, які визначають основні напрями формування та розвитку особистісних характеристик сучасного вчителя.

Серед них, зокрема, слід виділити:

- 1) поглиблення і розширення наукового світогляду вчителя;
- 2) підвищення загальної культури особистості вчителя – політичної, моральної, естетичної;
- 3) постійне оновлення наукових знань, раціональної складової особистості вчителя;
- 4) кристалізація вольових якостей вчителя;
- 5) підвищення педагогічної майстерності;
- 6) поглиблення органічного зв'язку вчителя з життям, соціальною практикою;
- 7) утвердження активної життєвої позиції вчителя.

Професійні вимоги, які ставляться до особистості вчителя, в узагальненому вигляді передбачають наявність:

- високого рівня професійної підготовки (педагогічних знань та вмій);
- високого рівня моральних якостей, соціального інтелекту і соціальної компетенції, схильності до громадської діяльності;
- високого рівня мотивації до педагогічної діяльності;
- педагогічної спрямованості особистості: любові до дітей, психологічної готовності до педагогічної праці, психолого-педагогічної культури;

- розвинутих провідних пізнавальних якостей учителя: психологічної і педагогічної спостережливості, здатності довільно концентрувати й розподіляти увагу, творчої спрямованості уяви, логічності мислення, гнучкості розуму, здатності доводити, почуття нового, професійної рефлексії, культури мови, багатства її словникового складу;

- педагогічної вираженості емоційно-вольової сфери: виразності та яскравості почуттів, здатності свідомо керувати своїми емоціями, регулювати свої дії і поведінку, самовладання, терплячості, самостійності, рішучості, організованості й дисциплінованості, розумної наполегливості, вимогливості;

- певних нейродинамічних і характерологічних властивостей: сили, врівноваженості, рухомості нервово-психічних процесів, контактності, розсудливості, педагогічного оптимізму, гуманності, об'єктивності в оцінці учнів і самооцінці.

Відповідно до професіограми вчителя, успішне виконання професійної діяльності вчителями зумовлюється наявністю: викладацьких, ораторських, організаційних, вербальних (уміння говорити ясно, чітко, виразно) та комунікативних (навички спілкування і взаємодії з людьми) здібностей; високого рівня розвитку пам'яті, розподілу

уваги (здатність приділяти увагу декільком об'єктам одночасно); психічної й емоційної урівноваженості, здатності до співпереживання.

Специфіка педагогічної діяльності, з одного боку, зумовлена її загальними особливостями та вимогами, а з іншого – впливом соціально-економічних умов нинішнього етапу розвитку нашого суспільства. Праця вчителя відзначається такими особливостями, як складність, динамічність, багатоаспектність, поліфункціональність і творча спрямованість.

Конструктивна діяльність учителя полягає в тому, що він відбирає той навчальний матеріал, який необхідно передати учням, переробляє його відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, на підставі чого будує урок, бесіду, проводить виховні заходи, проектує особистість учня, систему його знань і світогляд. Успішність цієї діяльності залежить від знання вчителем предмета, методів, теорії і історії педагогіки, наявності у нього широкого наукового й культурного світогляду, знання психології дітей.

Організаційна діяльність полягає в тому, що вчитель організовує роботу і поведінку учнів на уроці й поза ним, керує їх колективним і індивідуальним навчанням та працею, а також організує свою власну діяльність. Організаційна

діяльність учителя має три аспекти: 1) організація свого викладу (розповідь, бесіда, лекція); 2) організація своєї поведінки (педагогічні дії в реальних умовах діяльності); 3) організація діяльності дітей (колективної, групової, індивідуальної), їх дій і вчинків у такій системі й послідовності, яка дозволила би вчителю досягти найближчих та кінцевих цілей своєї діяльності.

Комунікативна діяльність зумовлює успішність конструктивної і організаційної діяльності, що визначається вмінням учителя налагоджувати конструктивні взаємини з учнями, залежить від наявності у нього таких якостей, як педагогічний такт, розуміння психології учнів, здатність установлювати контакт з дітьми, враховувати їх вікові та індивідуальні особливості, вміння впливати на дітей словом.

Сутність педагогічної діяльності полягає у неперервному процесі розв'язання вчителем нескінченного ряду педагогічних завдань, спрямованих на досягнення загальної мети – формування особистості учня, його світогляду, переконань, свідомості, поведінки.

Загальновідомо, що педагогічна діяльність характеризується високими емоційними навантаженнями, регулярною перевтомою, постійними стресовими ситуаціями. Її відносять

до найбільш емоційно напружених видів праці. На думку деяких дослідників, за ступенем напруженості навантаження вчителя є в середньому більшим, ніж у менеджерів і банкірів, генеральних директорів та президентів асоціацій (саме тих, хто безпосередньо працює з людьми). А за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), коефіцієнт стресогенності педагогічної діяльності складає 7,2 бала (при максимальному коефіцієнті 10 балів – найбільша стресогенність), поступаючись за своїм негативним впливом на фізичне та психічне здоров'я людини тільки професіям шахтаря, хірурга, пілота цивільної авіації, міліціонера та наглядача у в'язниці.

Праця шкільного вчителя зумовлює подвійне навантаження – і професійно-педагогічне, і управлінське, а це потребує від нього не тільки інтелектуальних, але й величезних емоційних та фізичних витрат. До того ж учителі це, як правило, жінки, і до вказаного необхідно ще додати й обов'язки матері, дружини, хазяйки дому.

2. Негативні для професійного становлення вчителів явища

Вчителі як професійна група відрізняється дуже низькими показниками фізичного й психічного здоров'я. Причому ці показники знижуються водночас із збільшенням стажу

роботи в школі. У багатьох учителів стає підвищення тривожності, фрустрованості, дратівливості, втоми, часті головні болі, виникнення безсоння, «синдром емоційного вигорання». Значна частина вчителів (у відсотковому відношенні) страждає хворобами стресу – численними соматичними і нервово-психічними хворобами. У третини вчителів показник міри соціальної адаптації нижчий, ніж у хворих на неврози.

Багато вчителів зазнають інтелектуальних, емоційно-вольових, особистісно-професійних та інших психологічних труднощів, наявність яких зумовлює відставання практики їх професійної діяльності від нових вимог. Також негативно на діяльності учителів позначаються конфлікти, що постійно виникають у педагогічному процесі: між учителями, вчителями та учнями, вчителями та адміністрацією навчального закладу.

Однак, найбільш негативними для професійного становлення вчителів явищами, безумовно, є різноманітні професійні деформації та синдром «професійного (чи емоційного) вигорання».

Професійна деформація вчителя виявляється у вигляді намагання маніпулювати людьми, властолюбності, авторитарності,

ригідності, некритичності і справляє негативний вплив на професійну діяльність педагога.

До найбільш поширених професійних деформацій педагога, за радянським психологом Ефальдом Фридриховичем Зеєром, відносяться:

1. Агресія педагогічна. Можливі причини: індивідуальні особливості, психологічна захист-проекція, фрустраційна нетолерантність, тобто нетерпимість, викликана будь-яким дрібним відхиленням від правил поведінки.

2. Авторитарність. Можливі причини: захист-раціоналізація, завищена самооцінка, владність, схематизація типів учнів.

3. Демонстративність. Причини: захист-ідентифікація, завищена самооцінка «образу-Я», егоцентризм.

4. Дидактичність. Причини: стереотипи мислення, мовні шаблони, професійна акцентуація.

5. Догматизм педагогічний. Причини: стереотипи мислення, вікова інтелектуальна інерційність.

6. Домінантність. Причини: неконгруентність емпатії, тобто неадекватність, невідповідність ситуації, нездатність емпатувати, нетерпимість до недоліків учнів; акцентуації характеру.

7. Індиферентність педагогічна. Причини: захист-відчуження, синдром «емоційного вигорання», генералізація особистого негативного педагогічного досвіду.

8. Консерватизм педагогічний. Причини: захист-раціоналізація, стереотипи діяльності, соціальні бар'єри, хронічне перевантаження педагогічною діяльністю.

9. Рольовий експансіонізм. Причини: стереотипи поведінки, тотальна заглибленість у педагогічну діяльність, самовіддана професійна праця, ригідність.

10. Соціальне лицемірство. Причини: захист-проекція, стереотипізація моральної поведінки, вікова ідеалізація життєвого досвіду, соціальні експектації, тобто невдалий досвід адаптації до соціально-професійної ситуації.

11. Поведінковий трансфер. Причини: захист-проекція, емпатійна тенденція приєднання, тобто прояв реакцій, властивих вихованцям.

Також ще, близько до вищенаведеного, називають такі деформації: спрощений підхід до проблем, категоричність суджень, повчальна манера спілкування, намагання все зводити до простих схем, узагальненість у сприйнятті людей, зниження почуття гумору.

Деструктивні явища, які змінюють Я-образ педагога можуть проявлятися на

соціально-нормативному і особистісно-психологічному рівнях. Для молодих і досвідчених вчителів *соціально-нормативними детермінантами* *деструкції реального Я-образу* є: складні життєві обставини, обмежені матеріальні ресурси, нестача часу, відсутність об'єктивної інформації про себе. Усе це великою мірою зумовлено соціально-економічною ситуацією в суспільстві загалом, а в системі освіти, зокрема.

На особистісно-психологічному рівні деструктивні тенденції Я-образу вчителя зумовлені: песимістичними емоційно-вольовими переживаннями, ретроспективною орієнтацією у професійній кар'єрі, низькою стійкістю в умовах стресових ситуацій, негативними якостями особистості (авторитарність, домінантність тощо), незадовільним станом здоров'я, власною інерцією, розчаруванням внаслідок попередніх невдач, неадекватним зворотнім зв'язком у колективі, низькою відмовою від загрозливих авторитарних методів, а також відсутністю задоволення від спілкування з колегами, небажанням з ними співпрацювати, відсутністю підтримки і допомоги зі сторони керівників, почуттям тривоги.

Емоційне вигорання в педагогів, насамперед, зумовлюється такими

індивідуально-особистісними особливостями як: розузгодження у емоційно-вольовій сфері (неможливість реалізації у професійній діяльності життєвих смислоутворюючих цінностей і значущих особистісних властивостей, типів поведінки і бажаного способу дій) та високий рівень нейротизму. Ці особливості є системними детермінантами виникнення і розвитку емоційного вигорання в педагогів, серед яких: невміння контролювати емоційний стан, нерозвинутість навичок моделювання значущих для досягнення цілі умов, програмування своїх дій, недостатня гнучкість саморегуляції.

В роботі вітчизняного психолога Тетяни Вікторівни Зайчикової детермінанти синдрому «професійного вигорання» було більш структуровано. Показано, що значне поширення серед педагогів даного синдрому зумовлюється специфікою професійної педагогічної діяльності (відповідальність за розвиток підростаючого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруженість, недостатня соціальна оцінка тощо).

Автором побудовано модель детермінант виникнення синдрому «професійного вигорання» у вчителів, яка включає:

1) соціально-економічні детермінанти (економічна нестабільність; складні політичні

процеси; інтенсифікація професійної діяльності; соціальний статус професії; рівень соціального захисту; рівень оплати праці в даній галузі тощо);

2) соціально-психологічні детермінанти (бажання працювати в обраній організації чи сфері діяльності; ставлення співробітника до взаєностосунків у колективі; фактори ефективності праці; мотиви праці; конфліктність колективу; задоволеність життєдіяльністю колективу тощо);

3) індивідуально-психологічні детермінанти (особистісні: рівень тривожності, агресивності, фрустрованості, ригідності, рівень суб'єктивного контролю тощо);

4) соціально-демографічні та професійні: вік, стать, стаж професійної діяльності, сімейний статус тощо).

Запитання для самоконтролю:

1. Опишіть професійні вимоги до особистості вчителя.

2. Що впливає на успішність виконання професійних обов'язків вчителя?

3. Що таке конструктивна діяльність вчителя?

4. Опишіть суть організаційної діяльності.

5. Що таке професійна деформація вчителя?

Тема 12. Професіоналізм особистості педагога

ПЛАН

1. Обов'язки педагога.
2. Професіоналізм педагога.

1. Обов'язки педагога

Успішне розв'язання завдань підготовки фахівців із вищою освітою, які стоять перед вищою школою, значною мірою залежить від викладачів, їхнього науковотворчого потенціалу, рівня загальної та психологічної культури, педагогічної майстерності й професіоналізму. На викладача, згідно із Законом України “Про вищу освіту”, *покладаються складні й відповідальні обов'язки:*

1) Постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність і наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників). 2) Забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у всьому обсязі освітньої програми відповідної спеціальності. 3) Додержуватись норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України. Виховувати їх у дусі українського патріотизму й поваги до Конституції України. 4) Додержуватися законів України, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу.

Поняття «педагог» містить зміст, який визначається ідеями гуманістичної психології і педагогіки. *Педагогічна діяльність* (як один із складників освіти) є відкритою системою, яка має культурну, соціальну та технологічну детермінацію, стратегія і тактика педагогічної діяльності багато в чому залежить від перших двох чинників. Крім цього, є ще й самодетермінація – здатність викладача переборювати протиріччя між вимогами професійної діяльності та особливостями власного «Я».

Як частина культури педагогічна діяльність є полігенезисною і поліфункціональною. Полігенезність визначається її поступом у різних напрямках: розвивається зміст стратегії і тактики викладання. *Стратегія викладання* – теорія та мистецтво управління навчальним процесом. *Тактика виховання* – засоби, прийоми досягнення педагогічної мети. *Технологія навчання* – конструювання оптимальних навчальних систем, проектування навчальних процесів.

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що основним знаряддям праці викладача є його власна персона – особистість, яка й визначає результативність практичної педагогічної роботи.

Успішність розв'язання педагогічних завдань викладачем вищої школи зумовлюється специфікою його науково-педагогічної діяльності та залежить від реалізації ним таких її *змістовно-функціональних компонентів*:

- пізнавальна функція (гностичний компонент): організування пізнавальної діяльності студентів і власного пізнання, розширення наукової ерудиції, обізнаності та глибини знань свого предмета, мотивація професійної самоосвіти; ·

- проектувальна функція: планування педагогічної діяльності, визначення її мети і завдань, проектування змісту навчально - професійної діяльності студентів; визначення найближчої і віддаленої перспективи особистісного розвитку й професійного становлення майбутніх фахівців; ·

- конструювальна функція: структурування лекції та семінарського заняття, відбір навчального матеріалу і розробка пізнавальних завдань;

- організаторсько-практична функція: реалізація задумів у педагогічному процесі (забезпечення викладу навчального матеріалу на лекції, виконання плану семінарського заняття, організування власної поведінки й навчально-професійної діяльності студентів, здійснення виховних впливів та ін.); ·

- комунікативна функція: налагодження педагогічної взаємодії у стосунках зі студентами, володіння необхідними для цього комунікативними вміннями, професійне спілкування з колегами й керівництвом вищого навчального закладу;

- діагностична функція: використання методів психолого-педагогічної діагностики, щоб вивчити особистість студента й особливості академічної групи, виявити рівень розвитку.

Забезпечити всі ці функції (компоненти) педагогічної діяльності на рівні сучасних вимог можна, якщо викладач враховує досягнення психології та педагогіки вищої школи і забезпечує «входження» студентів у свій навчальний предмет, навчає їх методам самостійного здобування знань. У зв'язку з цим потрібен педагог-координатор. Педагог-координатор не повідомляє студентам готові знання. А вчить їх навчатися самостійно, стежить за ходом виконання самостійних навчальних завдань, ретельно контролює й оцінює їхню роботу, керує їхнім самостійним творчим пошуком.

2. Професіоналізм педагога

Професіоналізм діяльності викладача вищої школи передбачає оптимальне поєднання

суто педагогічної діяльності з науково-дослідною та навчально-методичною роботою.

Професіоналізм діяльності – це висока професійна кваліфікація і компетентність, володіння ефективними професійними вміннями і навичками, алгоритмами і способами успішного розв’язання професійних завдань, поміж ними й творчих.

Професіоналізм діяльності визначається високим рівнем розвитку фахового (предметного) і педагогічного мислення. Мислення за алгоритмом підказує викладачеві методика викладання навчального предмета, проте викладання останнього вимагає також і дивергентного мислення, застосування евристичних прийомів, виявлення чутливості до педагогічних проблем.

Культура професійного мислення передбачає володіння професійною термінологією, засвоєння понятійного апарату науки, глибоку ерудицію, начитаність у галузі свого наукового предмета.

У педагогічному мисленні є чотири блоки:

1-ий блок: конструктивність, практичність, конкретність і оперативність при вирішенні педагогічних завдань; 2-ий блок: професійність понятійного апарату, логічність, системність і аналітико-синтетичний характер викладання навчального матеріалу;

3-ий блок: дослідництво, гнучкість, швидкість, обґрунтованість, оригінальність, глибина й креативність мислительних операцій;

4-ий блок: організованість, самокритичність і саморегулятивність у пізнавальній діяльності.

Гуманізація освіти передбачає центрацію навчального процесу не на навчальній дисципліні, а на особистості студента, його професійному становленні та особистісному зростанні. Для цього сам викладач повинен мати високий рівень особистісної і громадянської зрілості.

Професіоналізм викладача як особистості – це якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень розвитку професійно-важливих і особистісно-ділових якостей, які забезпечують ефективність педагогічної діяльності. Рівень продуктивності діяльності викладача залежить від професійно-педагогічної спрямованості – сукупності стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості (інтереси, нахили, переконання, ідеали – ціннісні орієнтації, які виражають світогляд людини). *Вона має такі різновиди:*

- справжня педагогічна спрямованість полягає в стійкій мотивації стосовно розвитку особистості студента як професіонала засобами свого навчального предмету, зважаючи на

формування потреби студента в знаннях, носієм яких є педагог;

- формально-педагогічна спрямованість пов'язана з потребою виконувати навчальні плани і програми. Ця робота, як домінуюча, затьмарює собою студента, його потреби і можливості (формально-бюрократичний стиль керівництва);

- хибно-педагогічна спрямованість – спрямованість на самого себе, своє самовираження і кар'єру.

Проявом психологічної компетентності викладача є *педагогічна уява*, яка виражається у передбаченні ним наслідків своїх педагогічних дій, у проектуванні особистісного розвитку студентів. Вона пов'язана з уявленням про те, що зі студента буде в майбутньому та за яких умов це можливо, прогнозуванням розвитку тих чи інших його якостей.

Викладач високого рівня педагогічної майстерності може розподіляти увагу між декількома об'єктами або видами педагогічної діяльності. Так, наприклад, під час лекції він уважно стежить за змістом навчального матеріалу, який викладає студентам, висловлює власні думки, водночас тримає в полі зору всю групу, реагує на ознаки її втомленості, неухважності, нерозуміння і, зрештою, слідкує за

власною поведінкою (мовою, поставою, жестами, мімікою).

Позитивна «Я-концепція» педагога характеризується такими емпіричними показниками, як висока когнітивна складність і диференційованість «Образу-Я»; професійно-рольова ідентифікація («Я – педагог») наявність власне особистісних компонентів у структурі уявлень про себе (любов до студентів, їх прийняття і розуміння, повага до іншого тощо); внутрішня цілісність і узгодженість між модульностями «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я-дзеркальне»; відносна стійкість, стабільність уявлень про себе як про особистість і майбутнього педагога; переважання серед них моральних суджень і загальний позитивний їх характер.

Таким чином, мета підготовки спеціаліста з вищою освітою пов'язана з особистісними характеристиками майбутнього фахівця. Проте життєві цінності та смисли не можуть передаватися так само як знання, уміння і навички. Єдиним шляхом до розвитку духовності, формування ціннісних орієнтацій і життєвих смислів у студентів є почуття викладача (його емоційний світ), що виявляється через ставлення його до навколишнього світу, людей, студентів і самого себе.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому заключаються основні обов'язки педагога?
2. Що таке стратегія викладання. У чому її суть?
3. У чому специфіка педагогічної діяльності?
4. Назвіть змістовно-функціональні компоненти успішного розв'язання педагогінчих завдань.
5. У чому заключається суть педагогічної діяльності педагога-координатора?